

UNIVERZITET CRNE GORE

FILOZOFSKI FAKULTET

**Proces inkluzivnog obrazovanja u vaspitno-
obrazovnim ustanovama u Beranama**

MAGISTARSKI RAD

Nikšić, 2022. godina

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET

Proces inkluzivnog obrazovanja u vaspitno- obrazovnim ustanovama u Beranama

MAGISTARSKI RAD

Predmet: Metodika inkluzivnog obrazovanja

Mentor: Prof.dr Nada Šakotić

Kandidat: Dijana Premović

St. program: Inkluzivno obrazovanje

Br. indeksa: 2/20

Nikšić, 2022. godina

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Dijana Premović

Datum i mjesto rođenja: 12.06.1979., Berane

Naziv završenog osnovnog studijskog programa: Učiteljski fakultet

Godina diplomiranja: 2010.

INFORMACIJE O MASTER RADU

Naziv postdiplomskog studija: Inkluzivno obrazovanje

Naslov rada: Proces inkluzivnog obrazovanja u vaspitno - obrazovnim ustanovama u Beranama

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filozofski fakultet -Nikšić

UDK, OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada: mart 2022. godine

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema:

Mentor/ka: Prof. dr Nada Šakotić

Komisija za ocjenu rada: Prof. dr Nada Šakotić, prof. dr Tatjana Novović, prof. dr Biljana Maslovarić.

Komisija za odbranu rada: Prof. dr Nada Šakotić, prof. dr Tatjana Novović, prof. dr Biljana Maslovarić.

Lektor: mr Ksenija Rakočević

Datum odbrane:

Rezime

Planiranje svake nove etape u realizaciji inkluzivnog programa je korak naprijed u odnosu na postojeće stanje. Da bi se ispunio ovaj uslov neophodno je evaulacijom predvidjeti eventualne teškoće i načine njihovog rješavanja. Najvažnije pretpostavke uspješne realizacije inkluzivnog programa u osnovnim školama; pored ostalih uslova koje treba obezbijediti, jesu vaspitno-obrazovni program koji je usmjeren na dijete, pozitivni stavovi i odnos nastavnika, prihvatanje djece s teškoćama u razvoju od vršnjaka i uspostavljanje saradnje s roditeljima. Osnovni cilj rada je bio utvrditi uspješnost implementacije inkluzivnog obrazovanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Beranama, kroz prizmu roditelja djece sa i bez smetnji u razvoju i edukovanih i needukovanih nastavnika za rad u inkluzivnom obrazovanju. Istraživački uzorak sačinjavalo je 54 roditelja djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, 54 roditelja djece bez smetnji i teškoća u razvoju, 54 nastavnika koja su edukovana u radu sa djecom sa smetnjama u razvoju i 54 nastavnika koji nijesu edukovani za rad s djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Ukupan broj ispitanika je bio 216. Rezultati istraživanja su pokazali da su stavovi roditelja važni za saradnju s nastavnicima, a naročito za dobru saradnju sa stručnim timom u školi. Za postizanje što pozitivnijih stavova roditelja prema zajedničkom školovanju sve djece, nevezano za različitosti potrebno je pravilno informisati roditelje o sposobnostima i mogućnostima razvoja djece s teškoćama u razvoju. U tom cilju, imajući u vidu rezultate istraživanja u ovom radu potrebno je u većem broju škola organizovati predavanja za roditelje kao i radionice koje bi doprinjele upoznavanju razvoja djece.

Ključne riječi: nastavnik, roditelj, djeca sa smetnjama i teškoćama u razvoju, inkluzija

Abstract

Planning each new phase in the inclusive programme implementation is a step forward compared to the current situation. To fulfil that requirement, the evaluation has to identify any difficulties and ways to resolve them. The most important assumptions for effective inclusive programmes implementation in primary schools, apart from other requirements that need to be provided, are child-centred educational programme, positive stances and attitudes of teachers, peer acceptance of children with disabilities, and establishment of cooperation with parents. This paper's main objective was to determine the effectiveness of inclusive education in educational institutions in Berane through the prism of parents of children with and without disabilities and teachers trained and untrained for work in inclusive education. The research sample consisted of 54 parents of children with disabilities, 54 parents of children without disabilities, 54 teachers trained to work with children with disabilities, and 54 teachers who have not been trained to work with children with disabilities. The total number of respondents was 216. The results of the research showed that parents' attitudes are important for cooperation with teachers, especially for good cooperation with the school expert team. In order to achieve the most positive attitudes of parents toward the joint education of all children, it is necessary to properly inform the parents about the capabilities and abilities of children with disabilities. To this end, given the results of the research in this paper, a larger number of schools need to organise lectures for parents and workshops to help them learn about children's development.

Key words: teacher, parent, children with disabilities, inclusion

SADRŽAJ

UVOD.....	7
1.TEORIJSKI OKVIR RADA.....	9
1.1.Integracija.....	11
1.1.1.Modeli integracije.....	13
1.2.Inkluzija.....	16
1.2.1.Modeli inkluzije.....	16
1.3.Uloga nastavnika u inkluzivnom obrazovanju.....	18
1.3.1.Obuka nastavnika za rad sa djecom sa teškoćama i smetnjama u razvoju ..	19
1.4.Saradnja sa roditeljima djece sa teškoćama u razvoju.....	19
1.5.Uloga nastavnika u izradi IROP-a.....	21
1.6.Uloga roditelja djece sa teškoćama u razvoju izradi IROP-a.....	22
2. EMPIRIJSKI DIO ISTRAŽIVANJA.....	24
2.1. Problem istraživanja.....	24
2.2. Predmet istraživanja.....	24
2.3. Cilj i karakter istraživanja.....	24
2.4. Zadaci.....	25
2.5.Hipoteze istraživanja.....	25
2.6.Metode istraživanja.....	25
2.7. Uzorak istraživanja.....	26
3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	28
ZAKLJUČAK.....	64
LITERATURA.....	66
PRILOZI.....	71

UVOD

Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama iskazanim usljed objektivnih teškoća u razvoju u svijetu je intenzivno zaživjelo već u drugoj polovini XX vijeka. U početku su to bili pilot projekti, da bi kasnije isti uzimali sve više maha i svoje opravdanje zakonski temeljili na realnim demokratskim principima razvijenog svijeta (Novović, 2010).

Socijalna prihvaćenost i podrška osnova su na kojoj počivaju etičke pretpostavke inkluzije kao savremene obrazovne intervencije orjentisane ka cilju obezbjeđivanja socijalne kohezije u obliku jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za svu djecu, a posebno za onu koja su zbog etičkog porijekla, socijalne deprivacije, mentalnih sposobnosti ili drugih razloga marginalizovana ili izolovana. Rekonstruisanje obrazovnog sistema u pravcu uvođenja promjena kako bi on postao responsivan na obrazovne potrebe marginalizovanih grupa, ističu potrebu za važnosti posjedovanja interkulturalnog susretanja, koje slično simedoniji, u osnovi imaju empatiju i osjetljivost svih aktera koji se nalaze u inkluzivnom procesu (Milovanović, 2008).

Uvođenje novog kurikularnog koncepta kojim se zadovoljavaju individualne potrebe sve djece obuhvaćene obrazovanjem u praksi evropskih zemalja, počiva na značaju shvatanja rane intervencije. Uvažavajući činjenicu da su za djecu vrtić i škola najprirodniji ambijent za podsticanje svih aspekata razvoja, savremena obrazovna intervencija kakva je inkluzija, određuje profil vrtića i škole po mjeri djeteta. Stoga je potrebno unaprijediti kvalitet rada u smislu postojanja fleksibilnog kurikuluma i uvoditi raznovrsne metode podrške. Potrebno je modernizovati didaktički materijal i organizaciju rada u grupi, prilagođavati fizičku sredinu (strukturiranje inkluzivne sredine koja ublažava različitosti) i raditi na permanentnoj edukaciji nastavnika.

Partnerski odnos s roditeljima u inkluzivnom obrazovnom programu, ogleda se u međusobnom prihvatanju odgovornosti i izvršavanju obaveza koje roditeljstvo podrazumijeva, kao i u formiranju tima za svako dijete kojem je potrebna podrška, pri čemu roditelj i nastavnik zajednički planiraju individualizovan program rada i prate njihove efekte. Osim osjećaja da je njihovo dijete prihvaćeno, roditelji dobijaju saznanje da njihovo dijete dobija najviše prilike za razvoj, koliko je to u skladu sa njegovim mogućnostima. Dijete uključeno u inkluzivni program u procesu druženja sa vršnjacima, bira uzore i modele među vršnjacima za vještine i ponašanja i uči nove socijalne vještine u interakciji sa djecom različitih sposobnosti (Živanović, 2011).

Očekivani rezultati dovode se u vezu s glavnom hipotezom koja predstavlja osnovu našeg rada. Mišljenja smo da ćemo ovim istraživanjem dobiti uvid u realnu situaciju odnosa edukovanih i needukovanih nastavnika, kao i roditelja djece s i bez smetnja i teškoća u razvoju, prema inkluzivnom obrazovanju. Nadamo se da će nam konkretni podaci pomoći da sagledamo nedostatke u razvoju inkluzivnog obrazovanja u vaspitno-obrazovnom procesu. Rad će primarno doprinijeti sagledavanju potrebe edukacije obrazovnog kadra za rad sa učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama, kao i prihvatanje različitosti od strane roditelja djece bez smetnji i teškoća u razvoju.

Takođe istraživanje će nam pomoći u boljoj analizi problema i rješavanju istih. Praktična primjena ovog istraživanja je ta što može poslužiti kao osnova za seminare nastavnicima i roditeljima. Naučni doprinos ovog istraživanja je u tome što ćemo pokušati da izdvojimo neka važna pitanja koja mogu otvoriti nove ideje za buduća istraživanja. Ograničenja se mogu javiti zbog potencijalne neiskrenosti ili neadekvatne procjene. Moguća odstupanja mogu biti i teškoće u saradnji sa roditeljima djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, kao i zainteresovanosti nastavnika needukovanih za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Takođe zainteresovanosti roditelja djece bez smetnji i teškoća u razvoju. Jedno od ograničenja su i otežani uslovi zbog posljedica pandemije Covid-19. Podsticaj rada se temelji na procjeni značaja kooperacije nastavnika i roditelja i samim tim očekujemo da se unaprijedi vaspitno-obrazovni proces. Takođe naredna istraživanja bi se mogla baviti i vršnjačkom podrškom kao i pedagoškom strategijom razvoja učenika sa posebnim obrazovnim potrebama.

1. TEORIJSKI OKVIR RADA

Inkluzivno obrazovanje djece s teškoćama u razvoju u svijetu se sprovodi već duži niz godina. Pojedine zemlje, zavisno od kulture, socijalnog i ekonomskog stanja i društvenog uređenja sprovode jedan od tih oblika. U Crnoj Gori se takođe počela sprovoditi integracija, to jeste inkluzivno obrazovanje koje je zasnovano na Zakonu za djecu s posebnim potrebama od decembra 2004. godine. Tranzicija sa konvencionalnih obrazovnih modela ka inkluziji je dugotrajan proces.

Svi obrazovni resursi zajednice (kadrovski, organizacioni i materijalni) moraju biti angažovani tokom realizacije inkluzivnog modela obrazovanja: roditelji djece s teškoćama i smetnjama u razvoju, nastavnici u školama su partneri u tom procesu, posebno značajnu ulogu u inkluzivnom obrazovanju (pored navedenih) imaju djeca bez smetnje i teškoće u razvoju kao i njihovi roditelji (Šakotić, 2008).

Mogućnosti za realizaciju inkluzivnih programa u osnovnim školama je od izuzetne važnosti. Razlozi za inkluziju su brojni, kao i koristi koje od ovog procesa imaju svi njeni učesnici.

Šakotić, u monografiji *Modeli integracije i inkluzije* (2019), navodi da se prema osobama sa smetnjama u razvoju mijenjalo društvo to jeste odnos prema njima.

Relativno pozitivne stavove nastavnika prema inkluziji utvrdila je Stančić (2000) u svojoj studiji *o iskustvima s edukacijom i integracijom djece i mladeži s posebnim potrebama u Republici Hrvatskoj*. Autorka ističe potrebu permanentnog osposobljavanja i usavršavanja nastavnika kako bi bili spremni za odgovore vaspitno- obrazovnom radu u uslovima inkluzije.

U istraživanju *Stavovi prosvetnih radnika prema inkluziji* Japundža-Milisavljević i saradnici (2022) utvrdili su da veliki procenat obrazovnog kadra u osnovnoj školi ima nepovoljan odnos prema uključivanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama u vaspitno obrazovni proces. Učitelji/e sa manje iskustva u radu sa ovom populacijomima percepciju da je inkluzija važna za učenike sa posebnim obrazovnim potrebama. Profesori razredne nastave sa bogatijim iskustvom mišljenja su da je inkluzija prijeko potrebna ali da postoje problemi koje treba institucionalno riješiti. Istraživanja navedenih autora ukazuju da je obrazovnom kadru potrebno pružati pouzdanu i u kontinuitetu edukaciju za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama. Zbog kvaliteta rada u nastavi potrebno je reducirati broj djece u odjeljenju i obezbijediti potrebne manipulativne i didaktička sredstva za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama.

U radu, *Inkluzija u praksi iz perspektive osnovnoškolskih nastavnika*, autora Mešalić i sar. (2011), istraživanja su pokazala da 52,5% ispitanika ima pozitivan stav prema inkluzivnom obrazovanju. S druge strane, 92,6% nastavnika smatra da je inkluzivno obrazovanje moguće sprovesti uz pomoć defektologa. Takođe pokazale su se statistički značajne razlike u stavovima nastavnika u odnosu na lokalnu zajednicu u kojoj se škola nalazi (grad, prigradsko naselje, selo).

Istraživanje Ainscow & Haile-Giorgis (1999) ukazuju da postoje značajne razlike širom regiona, ali kontinuitet stare prakse je veoma evidentan u mnogim zemljama, a nedostatak podrške za razvoj predstavlja društveni problem.

Rezultati istraživačke studije *Stavovi nastavnika seoskih i gradskih osnovnih škola prema inkluziji*, Jablan i sar. (2020), navode poglede nastavnika kao najznačajnijim elementima za uspješnu realizaciju inkluzije.

Uspješno sprovođenje inkluzivnog obrazovanja, između ostalog, zavisi od stavova učesnika u samom procesu. Iako se nastavnici smatraju ključnim akterom implementacije inkluzije, ne smije se zanemariti uloga koju imaju roditelji. Stavovi roditelja djece tipičnog razvoja prema inkluziji djece sa smetnjama u razvoju (Tomić, Nikolić 2021), ukazuju da treba ispitati stavove roditelja djece tipičnog razvoja prema inkluziji djece sa smetnjama u razvoju, te uticaj pola, nivo obrazovanja, mjesta stanovanja i uzrasta djeteta na stavove roditelja, kao i mišljenje roditelja o uticaju vrste smetnje u razvoju na obrazovanje njihove djece. Uzorak istraživanja činilo je 293 roditelja djece tipičnog razvoja. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da roditelji djece tipičnog razvoja ispoljavaju pozitivne stavove prema inkluziji djece sa smetnjama u razvoju.

Rezultati istraživanja autorke N.Šakotić (2017) pokazuju da većina roditelja (87,33%) nema utisak da su njihova djeca zapostavljena u toku nastavnog procesa činjenicom da nastavno osoblje mora veću pažnju posvetiti djeci s teškoćama u razvoju. No, ipak se 12,66% roditelja izjasnilo da su nastavnici više pažnje obraćali ovoj djeci u početku, a da je kasnije sve bilo u redu. Djeca bez teškoća u razvoju druže se sa svojim vršnjacima koji imaju teškoće u razvoju i to 24% roditelja tvrdi da se njihova djeca druže samo u školi; 23,33% roditelja tvrdi da se djeca druže u kući i u školi. Ima roditelja koji ne znaju da li im se djeca druže sa djecom koja imaju teškoće u razvoju, (25,33%) ili pretpostavljaju da se ne druže (27,33%).

U mnogim radovima naučni istraživači koji se bave ovom problematikom ukazuju na socijalno priznavanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama kao njihovo neotuđivo

pravo na obrazovanje (Lalvani, 2013; Vujačić, Lazarević & Đević, 2015; Bouillet, Domović, & Ivančević, 2017).

1.1. Integracija

Integracija predstavlja povezivanje djelova u jedinstvenu strukturu. Pojam integracije može se staviti u korelaciju koncepta ravnoteže u funkcionisanju čovjeka kao bića. Postojeći školski sistem, koji je izgrađen na paradigmi razredno-predmetno-časovnog sistema i koji je omogućio zajedničko školovanje djece tj. one djece koja imaju zajedničke i posebne vaspitno-obrazovne potrebe. Iz prvobitne orijentacije na utvrđivanju vrste smetnje, kao osnove za obrazovanje u resursnim centrima, prešlo se na utvrđivanje posebnih obrazovnih potreba proisteklih iz uzajamnog djelovanja ličnih, porodičnih ili širih sredinskih faktora. Ovaj pravac razvoja umanjio je oštru podjelu između resursnih centara i redovnih škola. Svi obrazovni modeli, usmjereni na zadovoljavanje posebnih obrazovnih potreba djece s teškoćama u razvoju planirani su tako da, što je moguće manje, odvajaju ovu djecu od porodice i vršnjaka. Ovim agensima socijalizacije dat je izuzetan značaj i prihvaćen je stav da uspješan dječiji intelektualni, emocionalni, socijalni i moralni razvoj nije moguć van porodičnog okruženja i grupe vršnjaka.

Integracija je osnovna pretpostavka normalizacije odnosa među djecom. Ona se postiže edukacijom djece s teškoćama u razvoju i djece bez razvojnih teškoća. Krajni cilj je integracija u svim segmentima života. Pretpostavka je da će razvoj djece s teškoćama u razvoju biti bolji ako su u procesu tretmana integrisana sa djecom istog ili približnog uzrasta.

Prema Šarencu (2003), integracija se može definisati kao organizacija djelova u jednu cjelinu koja harmonički djeluje u postizanju zajedničkih ciljeva, odnosno koja sadrži sklad između pojedinačnih i zajedničkih ciljeva; ona pretpostavlja ravnotežu u interakciji elemenata koji čine neku strukturu. Međutim, različita su mišljenja o ovom terminu. Jedni pod integracijom podrazumijevaju smještaj djece s teškoćama i smetnjama u razvoju u redovne vaspitno-obrazovne procese, a drugi upotrebu posebnih programa u redovnim osnovnim školama. Edukacijska integracija je stvaranje dobrih uslova za djecu sa smetnjama koja će obezbijediti najmanje neprihvatljivu sredinu za njihovo razvijanje. (Stančić, 1985).

Sama edukacijska integracija nije dovoljna da bi se ostvarila socijalna integracija. Često je potrebno vršiti niz transformacija biopsihosocijalne strukture pojedinca i tokom edukacijske integracije i izvan nje, što je uključeno u različite postupke rehabilitacije, kako bi se povećao adaptivni potencijal ličnosti djece s teškoćama u razvoju. Potrebno je, takođe, i mijenjanje socijalne sredine, kako bi se socijalna integracija mogla postići (Šarenac, 2003).

Dakle, društvo treba da ima u vidu krajnji cilj socijalne integracije, a to je potpuno uključivanje pojedinaca u društvo kojem pojedinac pripada. Prihvatiti socijalnu integraciju djece s teškoćama u razvoju kao jedan od ciljeva obrazovne i društvene politike, sugerirše istovremeno stvaranje građanskih uslova za poboljšanje napretka postupka razvoja integracije. Raznovrsnim procedurama treba osnaživati prilagodivi kapacitet takve djece. Obrazovanje djece i mladih sa smetnjama u vršnjačkoj grupi u redovnim obrazovnim institucijama daje pozitivan stav u odnosu na donedavnu diskriminaciju djece sa smetnjama. „Integracijskom obliku vaspitanja i obrazovanja djece s teškoćama u razvoju ne treba prilaziti nekritički „ad hoc”, nego treba ostvariti prelaz od segregacije na integracijske oblike vaspitanja i obrazovanja ovakve djece i omladine.” (Šarenac, 1999; str. 194).

Kada je riječ o vaspitanju djece s teškoćama u razvoju, ideal i ciljevi su isti za sve. „U skladu s navedenim „integrirajuća okolina učenja i poučavanja” bi trebalo da zadovolji najveću moguću:

- individualizaciju (koja osigurava jednakost mogućnosti obrazovanja),
- humanizaciju (kooperaciju umjesto rivaliteta),
- demokratizaciju (samoodređenjem i emancipacijom),
- vitalizaciju (afirmacijom iskustvenosti, otvorenosti i životnosti).

Pedagoškim postupcima trebalo bi:

- zadovoljiti potrebe učenika,
- razviti povjerenje učenika (u sebe, u stvari oko sebe),
- ostvariti autonomiju učenika (sopstvenu „teritoriju” i samostalnost) i
- razviti inicijativu (angažman, kreativnost, fascinaciju).”

Vaspitni ideal može se konkretizovati u tri grupe ciljeva:

- humanistički (koji su intrizični i predstavljaju maksimalnu personalizaciju pojedinaca uz minimalnu nužnu socijalizaciju),
- socijalni (koji obuhvataju sve međuljudske odnose, što čine strukturu i funkciju društvene zajednice),
- ekonomski (koji su usmjereni na profesionalno osposobljavanje građana radi povećanja društvene proizvodnje).

Da bi se integracija uspješno sprovodila, moraju biti zadovoljene pretpostavke integracije (Bjondić, 1993; str. 86).

Učinkovita realizacija integracije u školskom sistemu implicira osiguranje izvjesnih kriterijuma, odnosno zaključaka. Dobrom pripremom je neophodno obezbijediti efikasnu implementaciju integracije djece sa smetnjama u razvoju, koje se mogu podijeliti:

- organizacijske pretpostavke,
- objektivne pretpostavke,
- subjektivne pretpostavke.

Organizacijske pretpostavke integracije su organizaciju dodatnih rehabilitacijskih programa. To se odnosi na legislativu provođenje procesa integracije.

Objektivnih pretpostavki ima mnogo, a uglavnom odnose se na programe i arhitektonske barijere.

Stvarne-subjektivne premise u imlementacija inkluzivnog obrazovanja. (Stančić, 1985). Pored navedenog, značajan je i uticaj mas-medija.

1.1.1. Modeli integracije

Takođe, u zavisnosti od teškoće u razvoju kao i stepena oštećenja, u redovnoj školi mogu se provoditi različiti oblici ili modeli integracije. U svijetu postoje i još uvijek su u upotrebi različiti oblici vaspitanja, obrazovanja i rehabilitacije. Pokret za integraciju djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju u redovne škole odvija se u mnogim zemljama. Cilj svih poznatih modela je da se njihovom modifikacijom (primjereno svakom određenom društvu) osiguraju takvi koncepti i načini provođenja integracije u školama, koji bi osigurali optimalan razvoj djece i omladine sa smetnjama i teškoćama u razvoju i minimizirali ili otklonili efekte etiketiranja i stigmatizacije. U literaturi se najčešće navode sljedeći modeli integracije: Kaskada model, Dunnov model „invertirane piramide”, Reynoldsov model, model parcijalne integracije – „posebne sobe”, model individualizacije (potpuna integracija), model parcijalne integracije „posebno odjeljenje” (Mešalić, i sar.2000).

Kaskada model, pokriva cijeli edukativno-terapeutski kontinuum i teži da što potpunije ostvari načelo najmanje restriktivne okoline, što znači da dijete treba smjestiti u takvu okolinu od koje će imati najviše koristi. Sam model ima sedam nivoa od smještaja djece u bolnicu i kućne njege pa sve do potpunog uključivanja u redovne razrede:

- uključivanje djece u redovni razred kao i kod onih djece sa smetnjama u razvoju koji mogu napredovati u daljem obrazovanju;
- pohađanje redovnog razreda uz dodatne instrukcione vježbe;
- djelimični boravak učenika u integrisanom razredu;
- potpuni boravak učenika u integrisanom razredu;
- uključivanje djece u resorne ustanove.

Dunnov model „invertirane piramide” je model koji predstavlja modifikovani Kaskada model, koji je poznat i kao model „invertirane piramide”. U tom je modelu nivo izbora programa pomjeren prema opisu tipova djece s teškoćama i smetnjama u razvoju. Zato L. M. Dunn ističe značaj djece koju dijeli u četiri tipa: tip I: dijete ovog tipa je klasifikovano kada je: upisano u redovni program regularne škole, učitelji u ovom programu nijesu uspješni u radu sa djetetom, stavljena su im na raspolaganje specijalna didaktička sredstva i materijali, a takođe i konsultativne službe (specijalni učitelji ne rade direktno s djecom ovog tipa); tip II: dijete ovog tipa je tako klasifikovano kada: redovni učitelji nisu uspješni u radu s njime ono prima posebne instrukcije od jednog ili više specijalnih učitelja, ono i dalje nastavlja primati dio vaspitanja unutar redovnih programa može biti upisano u redovni ili integrisani razred; tip III: dijete sa smetnjama i teškoćama u razvoju je tako klasifikovano kada: uopšte nije obuhvaćeno vaspitanjem u redovnom programu redovne škole, smješteno je u posebni program lokalnog školskog sistema; tip IV: dijete je tako klasifikovano: kada je nesposobno da polazi bilo kakav tip školskog programa u lokalnom školskom sistemu, smješteno u specijalnu školu internatskog tipa ili u bolnicu, ili se vaspitava u kući. Organizacijski planovi koji se kreću od potpune integracije do potpune segregacije mogu se predstaviti i na sljedeći način: program gdje je učenik upisan u redovan razred i gdje su mu potrebni samo specijalni instrukcioni materijali i sredstva;

- učenik je upisan u redovan razred i pored posebnog instrukcionog materijala i sredstava potrebna je konsultativna pomoć nastavnika;

- učenik je upisan u redovan razred, posebni nastavnik je mobilni ili je pridodat školi;

- učenik je upisan u redovan razred, uz povremeno odvajanje u integrisanu pedagošku „posebnu sobu”;

- učenik provodi u integrisanom razredu samo dio vremena, dok neke obrazovne sadržaje sluša u redovnom razredu;

- učenik je upisan u integrisani razred, a nikakve obrazovne sadržaje ne sluša u redovnom razredu;

- predstavlja kombinaciju integrisane i redovne škole, ali učenik nikakve obrazovne sadržaje ne sluša u redovnom razredu;

- učenik je upisan u integrisano odjeljenje pri redovnoj školi;

- učenik je upisan u resursni centar internatskog tipa;

- vaspitanje i obrazovanje u bolnici i

- vaspitanje i obrazovanje u roditeljskom domu.

Dakle, vidljivo je da se planovi od 1. do 4. primjenjuju u uslovima potpune integracije, od 5. do 7. u uslovima posebnih razreda pri redovnim školama ili djelimične integracije, od 8. do 11. u uslovima potpune segregacije.

Raynolds-ov model se odnosi na smještaj učenika u resursne ustanove samo ako je to neophodno, a isti se vraćaju u redovne ustanove što je prije moguće. Učenici su uključeni u redovni razred i to je prvi nivo; drugi nivo predstavlja razred uz savjetodavnu pomoć, zatim posebne prostorije u redovnoj školi za rehabilitacione programe „part-time”. Sljedeći nivo posebne razrede u redovnoj školi i rehabilitacione programe, posebne razrede u redovnoj školi „full-time” i uključivanja djece u redovne škole po posebnom programu i škole u instituciji.

Model parcijalne integracije sistem „posebne sobe” je u američkom društvu danas veoma izražen. Prema njemu u pomoćnom prostoru djeca borave samo određeni vremenski period sa svrhom zadovoljenja svojih potreba, a inače su smještena u redovne razrede sa svojim vršnjacima. Osnovna karakteristika ovog modela je upravo to da se djeca povremeno izdvajaju u posebne, za njih pripremljene prostorije. Ovaj model odgovara onim učenicima koji nijesu u stanju ovladati manjim dijelom redovnih nastavnih programa ili pojedinih sadržaja u radu sa ostalim učenicima u razredu. Taj „teži” dio programa realizuje se sa defektolozima uz primjenu prilagođenih programa u „posebnoj sobi”, dok ostali dio programskih sadržaja prate zajedno sa ostalim učenicima uz primjenu individualizacije. Ako u školi postoje kadrovske mogućnosti, ovaj model se može primjenjivati u dvije varijante:

-da defektolog radi sa stalnim grupama od 1-3 dana u sedmici sa određenim brojem sati prema rasporedu koji sam pravi;

-rad sa promjenljivom grupom, svakog dana, sa onim učenicima koji iz određenih predmeta prate nastavu u „posebnoj sobi” jedan ili više sati.

Model individualizacije (potpuna integracija) je primjeren djeci koja mogu savladati programe redovnih institucija vaspitanja i obrazovanja koji važi za učenike bez teškoća u razvoju. U ovom modelu primjenjuje se individualizacija te uključivanje u odgovarajuće oblike dopunske nastave. Prema ovom modelu mogu se uključivati i učenici koji ne podliježu kriterijumima za usmjeravanje u programe, ali ispoljavaju „veće” teškoće u savladavanju gradiva, te djeca sa lakšim senzornim i tjelesnim oštećenjima.

Na djecu koja nijesu u stanju veći dio programa savladati zajedno sa vršnjacima se odnosi model parcijalne integracije „posebno odjeljenje”. Taj veći dio programa se realizuje posebnim nastavnim planovima i programima. Realizuje ga defektolog sa grupom učenika koju mogu činiti svega tri učenika. Grupa može biti i veća kada su u pitanju učenici s

teškoćama u razvoju kod kojih nisu naglašene dodatne teškoće. U Crnoj Gori su to najčešće integrisana odjeljenja pri regularnim osnovnim školama, a broj učenika je od 7-13 (Mešalić, Mahmutagić i Hadžihasanović, 2004).

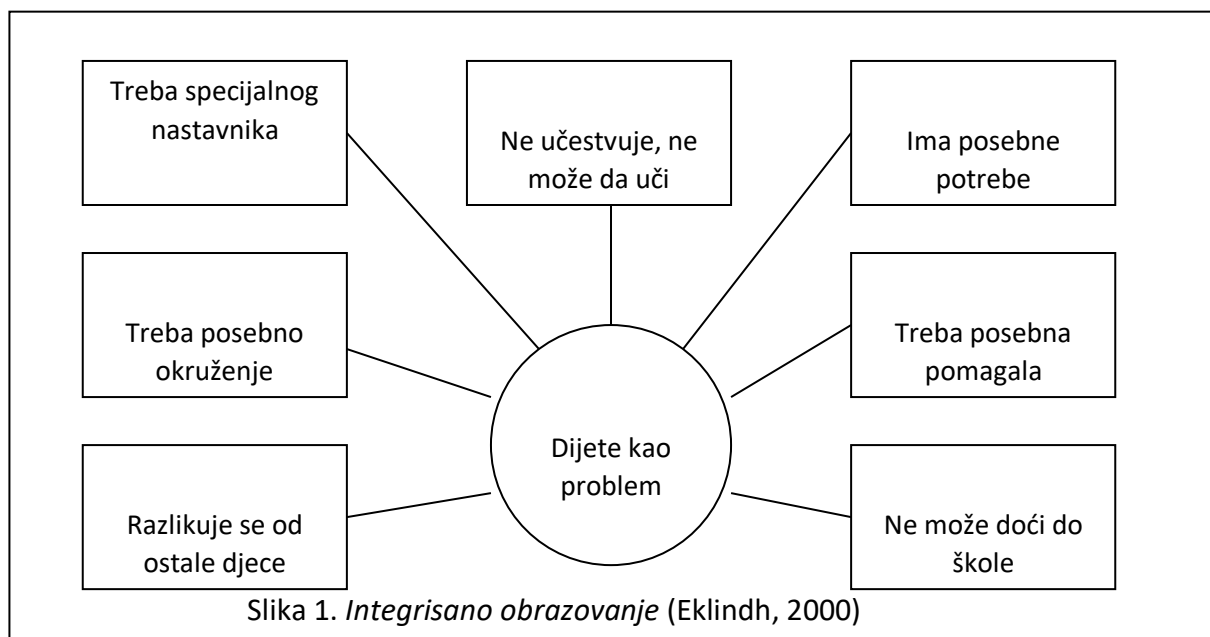
1.2. Inkluzija

Ugledni pedagog V.Martan (2018) ukazuje da je izuzetno važno u obrazovanju svakog školskog obrazovnog sistema u svijetu. Daniels i Stafford (2003) objašnjavaju da inkluzija nije samo pozitivna za djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju, nego i za djecu tipičnog. Inkluzijom i oni sami razvijaju razumijevanje za teškoće u razvoju i razvijaju empatiju. Postaju osjetljiviji i svjesniji prema potrebama drugih i bolje razumiju i prihvataju različitost. Djeca spoznaju da svaki pojedinac može i mora savladati svoje probleme i da to ne umanjuje vrijednost pojedinca i da jednako lako mogu postići uspjeh .

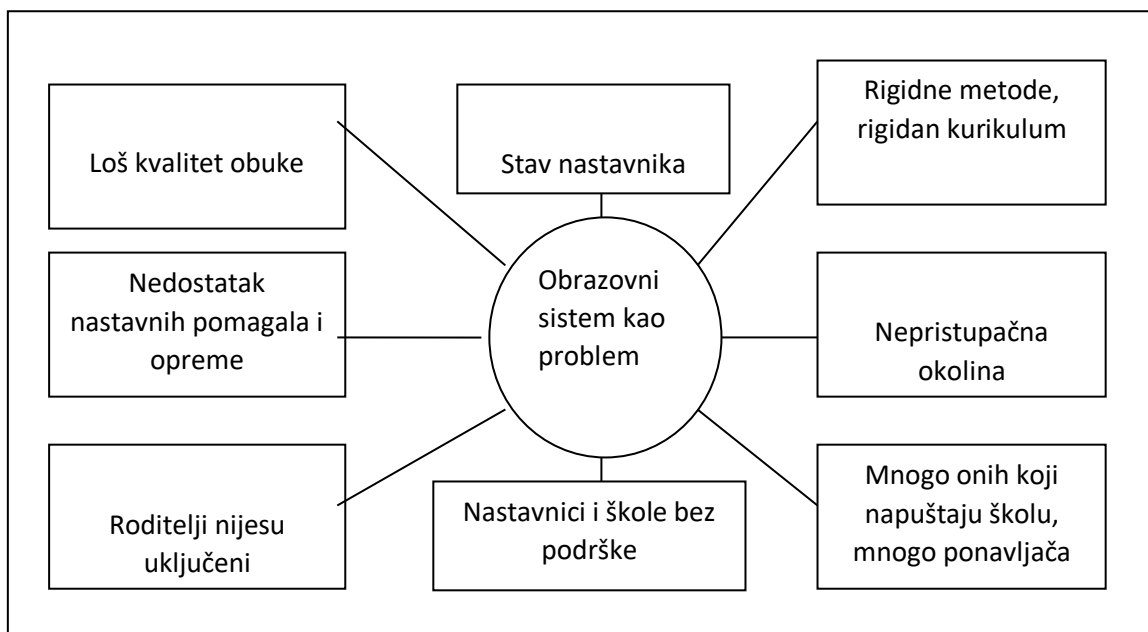
Inkluzivno obrazovanje mora biti zastupljeno u redovno vaspitno obrazovnim sistemima a ne samo da se koristi pri prevazilaženju pojedinih senzitivnih grupa (Krampač-Grljušić, 2017).

1.2.1. Modeli inkluzije

Inkluzija (inkluzivno obrazovanje) implicira apriornu uključenost, obuhvaćenost (učenika) u obrazovni sistem. Ako učenika treba pridodati već postojećem obrazovnom sistemu, to znači da s njim nešto nije u redu i da ga treba mijenjati, prilagoditi ga obrazovnom sistemu.

Ovdje je problem u učeniku. Integrirano obrazovanje se zasniva na medicinskom modelu u shvatanju poteškoća prema kojem se učenik vidi kao problem i da bi se uklopio u redovan razred mora se mijenjati, rehabilitovati i sl. potrebama svih učesnika. Nasuprot ovakvom shvatanju je inkluzivno obrazovanje koje se zasniva na socijalnom modelu u shvatanju poteškoća i u okviru koje se više gleda na obrazovni sistem kao problem nego li na učenika. Ovdje se, dakle, radi na mijenjanju, prilagođavanju sistema kako bi se izašlo u susret individualnim. Da bi se dijete lakše uključilo u redovni sistem obrazovanja neophodno je prilagoditi ga njegovim potrebama. S druge strane, inkluzivno obrazovanje zahtijeva i promjenu sredine, promjenu stava učesnika u vaspitno-obrazovnom procesu u pogledu zadovoljavanja posebnih vaspitno-obrazovnih potreba djece, odnosno oblikovanje takvog vaspitno-obrazovnog sistema u okviru koga se otklanjaju prepreke koje onemogućavaju optimalni razvoj potencijala sve djece, pa i onih sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Inkluzivno obrazovanje naglašava mijenjanje škole i šire društvene sredine, u skladu djetetovih individualnih potreba, ali i partnerstva sa roditeljima i drugim faktorima iz šireg društvenog okruženja, kao i aktivne uloge nastavnika u razvijanju inkluzivnog procesa. (Steenlandt, 1996)

Slika 2. Inkluzivno obrazovanje (Evans, 2000)

Uključivanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama je prihvatanje različitosti u vaspitno obrazovnom sistemu. Zajedničkom saradnjom školskih institucija i lokalne zajednice moguće je dovest do većeg stepena socijalizacije dječesa i bez posebnih obrazovnih potreba (Moreno, 2015).

1.3. Uloga nastavnika u inkluzivnom obrazovanju

Nastavnik poznaje i razumije opšte principe i ciljeve sistema obrazovanja i vaspitanja, a posebno iz predmetne oblasti koja mu je povjerena, sposoban je da ih ostvaruje u nastavi i doprinosi njihovom razvoju.

Odnosi između nastavnika i djece sa posebnim obrazovnim potrebama su posebno osjetljivo područje rada. Da bi nastavnici i djeca sa teškoćama u razvoju prihvatili jedini druge neophodno je da se ispune mnogi uslovi:

1. Profesionalna kompetencija za obrazovne i vaspitne zahtjeve,
2. Pozitivni stavovi prema djetetu,
3. Ljubav prema pozivu.

Pojedina istraživanja upućuju da učitelji ocjenjuju da su osposobljeni za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama ukoliko poštuju princip jednakosti i podrške cijeloj školskoj zajednici (Pantić, 2008). Istraživanja o edukovanosti nastavnika za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama jasno sugerišu da trenutna organizacija rada učitelja obuhvata veliki broj predmeta koji sadrže vještine za implementaciju programa (Pantić, 2008; Rajković & Radunović, 2007; Zgaga, 2006).

Profesori razredne nastave, posjeduju kompetencije za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama kao i uticaj na poboljšanje inkluzivnog obrazovanja svoje vaspitno obrazovne ustanove i društvene zajednice (Šakotić, 2009). Pa tako u odnosu na kompetencije koje su relevantne za inkluziju, brojni autori tvrde da postoje određena znanja za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, koje treba na adekvatan način obraditi, na primjer tokom pripreme nastavnika (Mešalić, Šakotić, Nikolić, 2007).

Spremnost i osposobljenost nastavnika za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama ogleda se u velikoj edukovanosti to jeste posjedovanju specifičnim vještina i praćenja novina koje su egzaktno za primjenu inkluzivnog obrazovanja (Šakotić, 2008).

Učitelji su organizatori u formiranju tima za podršku djeci sa posebnim obrazovnim potrebama, koga sačinjavaju svi oni koji mogu doprinijeti inkluzivnom obrazovanju.

Tako inicijalno obrazovanje učitelja kao i stručno usavršavanje obogaćuje inkluzivno obrazovanje (Šakotić, Mešalić, Hrnjica, 2009).

Da bi implementirali bolonjski proces studiranja učitelji moraju biti osposobljeni za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju (Šakotić, 2006). Predmetni nastavnici u

osnovnim i srednjim školama poštujući legislativu, prihvataju djecu sa posebnim obrazovnim potrebama ali navode da nijesu dovoljno edukovani za rad sa njima i da im je potrebna dodatna obuka kao i podrška prosvetno pedagoške službe za postizanje boljih rezultata u radu (Šakotić, 2009).

1.3.1. Obuka nastavnika za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju

Neki autori su mišljenja da nastavnici u radu sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama moraju da posjeduju određene kompetencije (Rajović i Radulović, 2007).

Da bi neko postao nastavnik, treba da pohađa najmanje tri godine osnovnih akademskih studija (Studijski program predškolsko vaspitanje i obrazovanje ili pet godina – integrisane studije Studijski program za obrazovanje učitelja. Filozofski fakultet u Nikšiću, Univerziteta Crne Gore, akreditovao je programe na kojima su zastupljeni predmeti iz oblasti inkluzivnog obrazovanja; Studijski program za predškolsko vaspitanje (Razvojne smetnje u inkluzivnom obrazovanju, Osnove inkluzivnog obrazovanja i Metodika inkluzivnog obrazovanja), Studijski program za obrazovanje učitelja (Pedagogija rada sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju i Metodika rada sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju), Studijski program pedagogija (Inkluzivna pedagogija) Akreditovane su i master studije u trajanju od dvije godine: Inkluzivno obrazovanje. Primjetno je da je legislativa u Crnoj Gori vrlo dobro koncipirana i da pruža osnovno obrazovanje djeci sa smetnjama u razvoju, ali u stvarnosti praktična postignuća nijesu na zavidnom nivou.

Mjesto profesora razredne nastave je mnogo bitno u školi za prihvatanje i promovisanje različitosti jer je učitelj važan za planiranje i primjenu inkluzivnog obrazovanja (Krampač-Grljušić, 2017). Uspješnost pojedinih školskih reformi i efikasnost nastavnog procesa uveliko zavisi od samog nastavnika, a inkluzija u obrazovanju je slojevit postupak koji za konačno ima ishod da ispuni obrazovne potrebe svakog učenika (Martan, 2018).

Nosilac inkluzivnog obrazovanja u savremenom obrazovnom sistemu je kvalifikovan nastavnik, njegova upućenost na poštovanje različitosti. (Zrilić, 2018).

1.4. Saradnja sa roditeljima djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju

Partnerstvo nastavnika i stručnih saradnika sa roditeljima djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju u inkluzivnoj školi ima važnu ulogu. Roditelji su ti koji omogućavaju djetetu prva iskustva i mogućnosti za razvoj i sve vrste učenja i upravo tako utiču na djetetov napredak u periodu školovanja. Roditelji žele aktivnije da učestvuju sa nastavnicima i drugim stručnjacima pri razvoju optimalnih potencijala svoje djece sa posebnim obrazovnim

potrebama. Za napredak djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama je potrebno razviti saveznički odnos između roditelja, nastavnika i stručnih saradnika. Neki su prema djeci sa smetnjama i teškoćama u razvoju prezahtjevni, a neki ne prihvataju razvojnu smetnju pa samim tim je i loša saradnja sa nastavnicima i stručnim saradnicima. Realnih roditelja je sve manje. Ipak odnos između roditelja djece sa posebnim obrazovnim potrebama, nastavnika i stručnih saradnika treba da bude čvrst i da predstavlja timski rad. Pomoć stručnjaka roditeljima djece sa posebnim obrazovnim potrebama je neophodan. Isto tako roditelji djece sa posebnim obrazovnim potrebama treba da budu svjesni svojih zakonskih prava i dužnosti. Neki roditelji trebaju pomoć stručnjaka u korišćenju tih zakonskih prava. Zajednički rad roditelja i stručnjaka podrazumijeva uzajamno poštovanje i spremnost da uče jedni od drugih. Znanje stručnjaka i roditelja treba da se prepliće i samo u tom slučaju napredak djeteta će biti vidljiv. Roditelje treba podsticati na saradnju sa stručnim saradnicima i on je taj koji daje informacije o djetetovim posebnim obrazovnim potrebama i njegovom razvoju. Kroz timski rad oni zajedno planiraju način rada sa djetetom, a stručnjaci treba roditelju da pruže pomoć emocionalnu i moralnu podršku koja im je potrebna. Pošto roditelji dolaze iz različitih sociokulturnih sredina i njihove potrebe su različite, što stručni saradnici treba da procjene i osjete. Stručni saradnici roditeljima daju određena uputstva za rad sa ovom djecom kući kao i preporučuju način rada i ponašanja prema njima.

Naučni rezultati istraživanja koji su sprovedeni od strane Lewis i Lewis (1988) ukazuju da interakcijom, nastavnik-učenik, i dobrim odabirom školskih aktivnosti stvara idealna sredina za prihvatanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama od strane učitelja i vršnjaka.

Uopšte, za dobre odnose među djecom, prema mišljenju Unkoocing i Phillipsa (1999) uglavnom je odgovorna porodica. Isti autor smatra da se odnosi iz familije prenose i na školske drugove i tako manifestuju u razrednom kolektivu.

Partnerstvo podrazumijeva i donošenje zajedničkih odluka koje su u interesu djeteta. Roditelji postavljaju sve određenije zahtjeve da ih konsultuje pri donošenju odluka o njihovom djetetu. U Crnoj Gori od 2004. godine postoji zakonski akt koji obavezuje prosvjetne vlasti da zajedno sa roditeljima pripremaju individualne obrazovne programe za njihovo dijete.

Učenici koji nemaju teškoće i smetnje u razvoju, druženjem sa svojim školskim drugovima koji su sa posebnim obrazovnim potrebama, imaju bolje predizpozicije za svoju socijalizaciju, prema istraživanju Thurnbull i Schulz (1999).

1.5. Uloga nastavnika u izradi individualnog razvojnog obrazovnog plana

Individualnim razvojno obrazovnim planom se planiraju i ostvaruju uslovi koji će svakom djetetu koje ne postiže propisane ishode i standarde obrazovanja i vaspitanja, omogućiti da se uspješno obrazuje, a djetetu koji pokazuje darovitost u nekom domenu omogućiti postizanje standarda i ishoda koji prevazilaze očekivane. Ukratko rečeno, individualno razvojno obrazovni plan je dokument ustanove kojim se, za određeno dijete i u datom vremenskom periodu, koriguje ili zamjenjuje propisani vaspitno-obrazovni.

Za svako dijete koji ne postiže propisane ishode i standarde ili se uočava da ne postiže uspjeh u skladu sa svojim kapacitetima i mogućnostima, Stručni tim za inkluziju planira podršku u vaspitanju i obrazovanju tj. prilagođavanje pristupa i/ili individualizaciju vaspitno-obrazovnog procesa. Nedostizanje očekivanih ishoda i standarda vaspitanja i obrazovanja, može da bude uzrokovano različitim okolnostima: nekada smetnjama u razvoju i invaliditetom, nekada nedovoljnim poznavanjem jezika, siromaštvom, zanemarivanjem i zlostavljanjem, nekada emocionalnim problemima ili dugotrajnim bolestima ili teže uočljivim specifičnim teškoćama u učenju.

Iako se individualizacija vaspitno-obrazovnog rada planira i uvodi kao podrška u obrazovanju pojedinoj djeci, ona doprinosi kvalitetnijem učenju i boljem napredovanju sve djece u odjeljenju. Naime, korišćenje različitih pristupa, metoda i tehnika rada, kao i prilagođavanje sadržaja interesovanjima djeteta, pojačava motivaciju za učenjem, i omogućava djeci sa različitim stilovima učenja da na sebi svojstven način steknu svoje znanje i samim tim više napreduju tokom obrazovanja (Šakotić, Veljić 2010).

Kada se nastavnik tokom rada u grupi sretne sa situacijom da dijete sporije napreduje i ne postiže očekivane ishode, dužan je da u saradnji sa pedagoškom službom sagleda razloge zbog kojih se to dešava tj. da identifikuje prepreke napredovanju i potom planira i preduzme mjere prilagođavanja koje će ih ublažiti ili otkloniti. Ukoliko se početnim prilagođavanjima postigne očekivani napredak, vaspitač će te postupke integrisati u redovan rad i smatra se da su time uočene prepreke otklonjene.

Autori Mikas i Roudi (2012) u svojoj istraživačkoj studiji navode da učitelji/učiteljice moraju biti kompetentni i stalno se usavršavati da bi pomogli učenicima u prevazilaženju njihovih (Mikas i Roudi, 2012). Nastavnik svoje dobro obrazovanje primjenjuje u praktičnom angažmanu nastavnog procesa rada sa učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama. (Trnka, Skočić - Mihić, 2012).

Profesionalne kompetencije i obrazovanje koje nastavnici stiču tokom školovanja, raznim stručnim usavršavanjima, imaju mogućnost za visoku kreativnost i potpuni didaktičko-metodički pristup u radu s djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju (Bouillet, 2010).

Gore navedene stavove potvrđuje i Mamić (2012), koji ističe dalje unapređivanje obrazovanja da učiteljima pruža osjećaj sigurnosti u radu sa djecom.

Prilikom izrade individualnog razvojnog obrazovnog plana jako je bitno povesti računa o sposobnostima i afinitetima djeteta, kao i prihvatanje od strane roditelja smetnje i teškoće njihovog djeteta, radi realnijih zahtjeva koji se postavljaju djetetu. Učitelji su nosioci tima za izradu individualnog razvojnog obrazovnog plana (Šakotić i Veljić, 2010).

U vaspitno-obrazovnoj oblasti učitelj je nezamjenjiv. On zna kompletan program i sigurno sa lakoćom može da razbija veće vaspitno-obrazovne sadržaje u sitne korake, shodno mogućnostima pojedine djece. Ipak, biće mu neophodna pomoć adekvatnih stručnjaka kada su u pitanju metode i sredstva za rad sa djecom sa pojedinim smetnjama. Stoga će u svakom pojedinačnom slučaju, timski rad biti preduslov uspješne realizacije individualnog programa. Smatra se da je tim posebna organizacija manjeg ili većeg broja ljudi koji zajedno rade, jer ih povezuju zajedničke obaveze, zadaci i ciljevi, kao i zajednički isti, ili približno isti interes (Vasić, 2004).

Neki autori smatraju da je tim formalno osnovan kao organizacija zajedničkog rada ljudi, koje povezuje rad, cilj i interes (Petković, Janićijević i Bogićević, 2009).

1.6. Uloga roditelja djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju u izradi individualnog razvojnog obrazovnog plana (IROP-a)

Roditelji mnoge djece mogu da budu veoma zabrinuti ili da se uplaše poziva da dođu u ustanovu/školu, zato što i sami uočavaju da njihovo dijete ima teškoće u obrazovanju ili su imali neprijatna iskustva. Na primjer, često su bili u situacijama da su se isticale samo teškoće koje dijete ima u učenju i ponašanju. Roditelji djece sa smetnjama u razvoju su često bili u situaciji da svoju djecu vode u zdravstvene institucije na različita medicinska ispitivanja. Za djecu je to, u mnogim situacijama, bilo bolno ili neprijatno iskustvo.

Roditelji djece s teškoćama i smetnjama u razvoju shvataju da to što su njihova djeca dio tima, predstavlja znatnu dobit u njihovoj socijalizaciji (Daniels i Stafford, 2003).

Saradnja i timski rad su osnov dobrog planiranja i adekvatne podrške za djecu. Pored tog segmenta će biti neophodno koristiti i druge prikupljene podatke koji se ne nalaze u pedagoškom profilu. U početku ćemo se možda osećati nesigurno, ali najvažnije je da

primjenjujemo pravila planiranja i praćenja planirane podrške. Kada kontinuirano procjenjujemo napredovanje djeteta, što je sastavni dio obrazovanja djeteta po IROP-u, mi u kontinuitetu prilagođavamo i naš rad i mijenjamo ga u odnosu na potrebe za podrškom naše djece (Janjić, Milojević i Lazarević, 2012).

Porodica i osnovnoškolska ustanova su dva primarna socijalizacijska okruženja, koja su različita ali komplementarna, jer se njihovim povezivanjem povećava i obuhvatnost i trajnost vaspitno-obrazovnih uticaja na dijete. Saradnja između roditelja i nastavnika treba da se temelji na poznavanju i razumijevanju očekivanja u vezi njihovih pojedinačnih uloga. Zbog toga je važno da roditelji i nastavnici jasno definišu očekivanja i ciljeve vaspitnog djelovanja na dijete. Zajedničko učestvovanje u radu, zajedničko planiranje i praćenje rezultata rada, poštovanje djelovanja drugih i razvijanje različitih oblika rada i saradnje samo su neka od obilježja partnerskog, timskog rada (Pavlović-Breneselović, 2010).

2. EMPIRIJSKI DIO ISTRAŽIVANJA

2.1. Problem istraživanja

U cjelini posmatrano problem istraživanja je proces inkluzivnog obrazovanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Beranama. To je dug proces koji zahtijeva promjene u školi, ali i promjene u društvenom okruženju u kojem utiče škola. Nove promjene teško se mogu realizovati, pa je zato potreban duži period za njihovo ostvarivanje u praksi i ostvarivanje te prakse istraživaćemo u našem radu.

2.2. Predmet istraživanja

Inkluzivno obrazovanje je usmjereno ka identifikaciji i minimizaciji prepreka u učenju i participaciji sve djece. Ovo znači povećanje učešća u nastavi, ne samo djece sa posebnim obrazovnim potrebama, nego i za one koji su bez posebnih potreba. Nezadovoljstvo napretkom integracije u mnogim zemljama pomoglo je podsticanju pojave druge integracije, to jeste, inkluzivne edukacije (Sebba, Aiscow, 1996).

Obuka profesora razredne nastave za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama treba da je usklađena sa principima inkluzivnog obrazovanja. (Šakotić i sr., 2009).

Predmet istraživanja je praktična primjena inkluzivnog obrazovanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Beranama.

2.3. Cilj i karakter istraživanja

Inkluzija nije samo školska reforma nego i niz mjera na društvenom nivou. Ona nije sama sebi cilj, nego više sredstvo postizanja samog inkluzivnog društva. Omogućava kvalitetnije uslove života i rada, ne samo djeci s teškoćama/smetnjama u razvoju već i drugoj djeci, roditeljima učenika, nastavnicima, rukovodstvu škole, građanima konkretnog društva (Florian, Rouse, 2009).

Inkluzivno obrazovanje se temelji na novoj koncepciji razmišljanja i postupanja na način koji uključuje sve osobe u društvo, gdje su različitosti postale više norma nego izuzetak (Florian, Rouse, 2009). U inkluziji se stvara nov odnos prema svemu što je nejednako, te podstiče međusobno ohrabivanje. Ona radije govori o različitim mogućnostima, nego o slabostima. To nam je dalo motiv za ovo istraživanje.

Inkluzija je, dakle, sistematski proces uključivanja djece s teškoćama u razvoju sa djecom bez teškoća istog uzrasta, u prirodnom okruženju u kojem se djeca igraju i uče

(Stančić, 2000). Ohrabrujući postupci prema djeci, fleksibilnost nastavnika emotivno prihvatanje imaju snažno dejstvo na djecu sa smetnjama u razvoju (Hrnjica, 2004).

Inkluzija se nameće kao pojam nadređen integraciji i podrazumijeva sveobuhvatno uključivanje osoba s teškoćama u razvoju, od najranijih dana, ne samo u vaspitno - obrazovni sistem, već i svakodnevnu društvenu i životnu stvarnost. Kao takva, ona teži ka sistemu koji na neposredan način svakoga stavlja u ravnopravan položaj i pruža mu mogućnost učestvovanja i pripadanja (Bezinović, 2006).

Osnovni cilj rada je utvrditi uspješnost implementacije inkluzivnog obrazovanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Beranama. Analiza biće urađena kroz stavove roditelja djece sa i bez smetnji u razvoju, kao i edukovanih i needukovanih profesora razredne nastave za nastavni angažman u radu sa učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama

2.4. Zadaci

Zadaci ovog istraživanja su:

Utvrditi da li postoji razlika u gledištima između profesora razredne i profesora predmetne nastave prema primjeni inkluzivnog obrazovanja.

Utvrditi da li postoji razlika u stavovima između edukovanih i needukovanih nastavnika za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama.

Utvrditi da li postoji razlika u stavovima roditelja djece sa i bez smetnji u razvoju prema inkluziji.

2.5. Hipoteze

H-g Efekti inkluzivnog obrazovanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Beranama su na pozitivnom nivou po procjeni ispitanika

H -1 Da li roditelji djece sa posebnim obrazovnim potrebama imaju pozitivniji stav o inkluziji u odnosu na roditelje djece bez smetnje i teškoće u razvoju.

H-2 Predpostavlja se da je nastavnicima edukacija za rad sa učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama, doprinosi poboljšanju praktičnih vještina.

H-3 Predpostavlja se da učitelji imaju pozitivniji odnos prema vaspitno-obrazovnoj inkluziji u odnosu na nastavnike predmetne nastave.

2.6. Metode istraživanja

Metoda je smišljen, cjelovit, cjelishodan, organizovan i unaprijed planiran rad, odnosno način dolaženja do naučno utemeljenih saznanja, do zakona i zakonitosti, kao i do

bitnih veza i odnosa o pojavi koja je predmet analitičkog istraživanja (Bandur, Potkonjak 1999).

S obzirom na predmet, cilj, zadatke kao i hipoteze istraživanja koristićemo sljedeće: deskriptivnu, kvalitativnu i kvantitativnu metodu rada.

2.7. Uzorak

Opis uzoraka:

- roditelji djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju (N=54);
- roditelji djece bez smetnje i teškoće u razvoju (N=54);
- nastavnici koji su edukovani za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju (N=54);
- nastavnici koji nijesu edukovani za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju (N=54).

Ukupan broj ispitanika 216.

Javna predškolska ustanova „Radmila Nedić” 3.

Osnovne škole

„Vuk Karadžić” 40,

„Vukašin Radunović” 2,

„Radomir Mitrović” 1,

„Polica” 1,

„Vladislav Rajko Korać” 1,

Srednja medicinska škola „Dr Branko Zogović”, 1,

Srednja stručna škola „Vukadin Vukadinović” 3,

Srednja stručna škola 2 ,

Ukupan broj djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju N=54.

Mjerni instrumenti koje ćemo koristiti:

-Upitnik za roditelje djece s teškoćama u razvoju,

-Upitnik za roditelje djece bez teškoća u razvoju ,

Upitnici će biti formulisani tako da će biti na 14 varijabli ponuđeni odgovori, dok će na jednoj varijabli biti dozvoljeno da roditelji daju svoje mišljenje o svom iskustvu o dosadašnjem školovanju djece.

Stavovi profesora razredne nastave o inkluziji djece sa posebnim obrazovnim potrebama ispitivaće se:

Upitnikom za nastavnike razredne nastave koji su edukovani za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju,

Upitnik za nastavnike razredne nastave koji nijesu edukovani za nastavni proces sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama,

Upitnik za predmetne nastavnike koji nijesu edukovani za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju,

Upitnik za predmetne nastavnike koji nijesu edukovani za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati ispitivanja stavova roditelja učenika bez posebnih obrazovnih potreba prema inkluziji u ukupnom uzorku

Tabela br.1 UPITNIK ZA RODITELJE DJECE BEZ SMETNJE I TEŠKOĆE U RAZVOJU

UPITNIK ZA RODITELJE DJECE BEZ SMETNJE I TEŠKOĆE U RAZVOJU							
1. Da li i sada, nakon godinu dana, smatrate da je za Vaše dijete bilo dobro što je upisano u redovnu školu sa svojim vršnjacima, a gdje je bilo upisano dijete s teškoćom u razvoju?	Broj				%		Uk:
a) Da, to je bilo veoma korisno za njegov razvoj	42				77,77		42
b) Bolje bi bilo da je dijete upisano u integrisano odjeljenje pri redovnoj školi ili Resursni centar	12				22,22		12
c) Neki drugi odgovor (navesti kratko)	-Trebalo je prije početka nastave upoznati sve roditelje, edukovati						
2. Molimo Vas da navedete šta ste očekivali kada ste Vaše dijete upisali u redovnu školu u odjeljenju sa djetetom s teškoćom u razvoju?	Da		Djel.		Ne		Uk:
	Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.
a) Bolja priprema za svakodnevni život	32	59,25	10	18,51	12	22,22	54
b) Da se socijalizuje	15	27,77	32	59,25	7	12,96	54
c) Da razvije vještine važne za život	7	12,96	15	27,77	32	59,25	54
d) Nešto drugo, (navedite šta)							
3. Molimo Vas da nam sada, nakon skoro protekle godine u školi, navedete da li su i koliko navedena očekivanja bila ispunjena.	Da		Djel.		Ne		Uk:
	Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.
a) Bolja priprema za svakodnevni život	30	55,55	8	14,81	16	29,62	54
b) Da se socijalizuje	17	31,48	33	61,11	4	7,40	54
c) Da razvije vještine važne za život	17	31,48	25	46,29	2	3,70	44
d) Nešto drugo (navesti šta)							
4. Da li ste se pokajali što ste prihvatili savjet da dijete upišete u ovu školu?							
a) Ne	46				85,18		46
b) Bilo je kriza, ali mislim da je to korisno za dijete	8				14,81		8
c) Da	-				-		-
5. Da li ste stekli utisak da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zato što je učiteljica/učitelj obraćala/o više pažnje na djecu s teškoćom u razvoju?							
a) Ne	35				64,81		35
b) Da, u početku, ali je kasnije sve bilo u redu	7				12,96		7
c) Da	12				22,22		12
6. Da li ćete iduće godine ponovo upisati dijete u isto odjeljenje gdje je i dijete s teškoćom u razvoju, ili ćete se odlučiti za drugu školu?							
a) Da	53				98,14		53
b) Ne	1				1,85		1

7. Kakvi su Vaši utisci o dosadašnjem boravku Vašeg djeteta u školi?					
a) Pozitivni	53	98,14	53		
b) Negativni	1	1,85	1		
8. Ako ste smatrali da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zbog posvećenog rada sa djecom koja imaju teškoće u razvoju, da li ste se nekom obraćali zbog toga?					
a) Nisam imalo/la taj problem	35	64,81	35		
b) Obraćao/la sam se učiteljici/učitelju	7	12,96	7		
c) Obraćao sam se pedagogu/psihologu	12	22,22	12		
9. Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane učitelja?					
a) Sasvim dobro	45	83,33	45		
b) Korektno, ali sa distancom	10	18,51	10		
c) Mislim da je bilo loše prihvaćeno	-	-	-		
10. Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane vršnjaka u razredu?					
a) Sasvim dobro	54	100%	54		
b) Korektno, ali uzdržano	-	-	-		
c) Mislim da nije bilo prihvaćeno	-	-	-		
11. Da li je po Vašem mišljenju Vaše dijete nešto dobilo time što je imalo priliku da se zajedno školuje sa nekim djetetom koje ima teškoće u razvoju?	Da		Ne		
	Br.	%	Br.	%	Uk:
a) Da, to mu je pomoglo da realnije shvati život	43	79,62	11	20,37	43
b) Steklo je potrebu da pomaže drugima	47	87,03	7	12,96	47
c) Bolje je razumjelo one koji imaju problema	51	94,44	3	5,55	51
12. Da li pomažete djetetu u savladavanju školskih obaveza?					
a) Da, gotovo svakodnevno	30	55,55	30		
b) Povremeno	15	27,77	15		
c) Angažujemo nastavnika da mu pomogne	9	16,66	9		
d) Ne, nema potrebe	-	-	-		
e) Nešto drugo (navedite šta ukratko)	-	-	-		
13. Da li je Vaše dijete u kući govorilo o svojim drugovima/drugaricama iz odjeljenja					
a) Da, uglavnom sa simpatijom	42	77,77	42		
b) Da, uz kritičke primjedbe (bilo znanje ili ponašanje)	10	4,00	10		
c) Rijetko ih je pominjalo	2	18,67	2		
14. Da li se Vaše dijete družilo sa nekim djetetom iz odjeljenja (ili škole) koje je imalo razvojne teškoće ?					
a) Da, ali samo u školi	36	24,00	36		
b) Da i kod kuće i u školi	35	23,33	35		
c) Ne	38	25,33	38		
15. Molim Vas da nam ukratko, na osnovu dosadašnjeg iskustva, iznesete mišljenje o:					
a) Eventualnim dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez razvojnih teškoća					
b) Eventualnim teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez razvojnih problema					
(Odgovori na ovo pitanje dati su opisno u interpretaciji rezultata)					

Pitanje br. 1

Na prvo pitanje koje je glasilo, *Da li i sada, nakon godinu dana, smatrate da je za Vaše dijete bilo dobro što je upisano u redovnu školu sa svojim vršnjacima, a gdje je bilo upisano dijete s teškoćom u razvoju?*, roditelji djece bez smetnje i teškoće u razvoju, dali su sledeće odgovore: Da je bilo veoma korisno za njegov razvojnjihovog djeteta dalo je 77,77% roditelja, dok je 22% (22,22) roditelja mišljenja da bi bilo bolje da je dijete sa smetnjom i teškoćom u razvoju upisano u integrisano odjeljenje pri redovnoj školi ili u Resursni centar. Roditelji su navodili da je bilo prijeko potrebno upoznati sve roditelje sa smetnjom djeteta i obučiti ih kako da razvijaju empatiju prema djeci posebnim obrazovnim potrebama. Mišljenja su da nijesu ni stvoreni povoljni uslovi u školama za zajedničko pohađanje nastave.

Pitanje br. 2

Pri upisu u razred u kojem se nalaze i učenici s teškoćama u razvoju, roditelji su pri stavu da se time omogućuje njihovoj djeci da se bolje pripreme za život, da se socijalizuju, da se druže sa njihovim vršnjacima, te da fizički ojačaju i bolje iskoriste svoje sposobnosti. Tako su 32 roditelja dala odgovor da očekuju da će se njihova djeca *bolje pripremiti za svakodnevni život*, 10 roditelja je mišljenja da će djelimično uticati, a 12 roditelja je mišljenja da neće uopšte uticati na bolju pripremu. Očekivanja roditelja kada su upisali svoje dijete u redovnu školu u odjeljenju sa djetetom s teškoćom i smetnjom u razvoju, da će uticati na socijalizaciju, nijesu bila tako velika kako smo mi očekivali. Tako je 28% roditelja bilo za da, 59% djelimično, a 13% roditelja zastupa stav da to neće imati uticaja na stepen socijalizacije na njihovu djecu. Na pitanje koliko će uticati prisustvo djeteta sa smetnjom i teškoćom u razvoju da razvije vještine važne za život takođe smo dobili iznenađujuće odgovore. Ispitanici su dali sljedeće odgovore: svega 7 roditelja je bilo za, djelimično 15, a da neće uticati 32 odgovora. I ovo pitanje nam potvrđuje da roditelji djece bez smetnje i teškoće u razvoju nijesu upoznati sa inkluzivnim obrazovanjem.

Pitanje br. 3

Nakon godinu dana, roditelji su izjavili da su njihova očekivanja više nego ispunjena. Da su djeca bolje pripremljena za svakodnevni život smatra 56%. Da u zajedničkom školovanju imaju bolju socijalizovanost izjasnilo se 31,48% a mišljenja da je djelimično uticalo iskazuje 61,11% roditelja. Ovaj procenat je u skladu sa slijedećim stavom koji govori o razvijanju vještina važnih za život 17 roditelja, se izjasnilo se 25 sa djelimično, koje je znatno bolje od očekivanog na početku godine.

Pitanje br. 4

Roditelji djece bez teškoća u razvoju se nijesu ni jednog momenta pokajali što su upisali svoju djecu u redovnu školu u kojoj su integrisana djeca s teškoćama u razvoju. Izuzetak su 8 roditelja (14.81%) koja tvrde da su njihova djeca imala krize, ali da je to bilo korisno za njihovo dijete.

Pitanje br. 5

Većina roditelja (64,81%) nema utisak da su njihova djeca zapostavljena u toku nastavnog procesa činjenicom da nastavno osoblje mora veću pažnju posvetiti djeci s teškoćama u razvoju. No, ipak se 12,96% roditelja izjasnilo da su nastavnici više pažnje obraćali ovoj djeci u početku, a da je kasnije sve bilo u redu. A znatan broj roditelja 12 (22,22%) se izjasnilo da je njihovo dijete bilo zapostavljeno zato što je učiteljica/učitelj obraćala/o više pažnje na djecu s teškoćom i smetnjom u razvoju.

Pitanje br. 6

Samo se jedan roditelj izjasnio da ne bi upisao dijete iduće godine u istu školu.

Pitanje br 7

Uglavnom povoljne utiske o dosadašnjem boravku djeteta u školi ima 53 anketiranih roditelja. Da je bilo i neprijatnih iskustava tvrdi 1 roditelj.

Pitanje br. 8

Zbog intervencije u vezi s njihovom djecom, u toku pohađanja nastave, 7 roditelja (12,96%) izjavilo je da su se obraćali učitelju, a 35 roditelja (64,81) tvrdi da nijesu imali potrebu obraćati se nastavnicima, jer nijesu imali problema a obraćalo ih se 12 roditelja (22,22) pedagogu ili psihologu škole.

Pitanje br. 9

Učitelji su dobro prihvatili našu djecu - tako tvrdi 83% roditelja, a 19% njih misli da su njihova djeca bila primljena korektno, ali sa distancom od strane učitelja.

Pitanje br. 10

Gotovo svi roditelji (100%) smatraju da su se njihova djeca brzo snašla u razredu, te da su sasvim dobro bila prihvaćena od strane vršnjaka.

Pitanje br. 11

Roditelji učenika bez posebnih obrazovnih potreba smatraju da su, upisavši svoje dijete u odjeljenje gdje se nalaze i učenici s teškoćama u razvoju, omogućili djeci da realnije sagledaju svijet u kojem žive, da osjećaju potrebu da pomažu drugima, te da bi mogli bolje razumjeti one koji imaju problema. Ovakav pozitivan stav ima od 79,62-94,44% roditelja.

Pitanje br. 12

Da svakodnevno pomažu svojoj djeci u savladavanju školskih obaveza izjasnilo se 55,55% roditelja, 27,77% roditelja pomažu djeci povremeno, a 16,66% roditelja angažuju nastavnike da im pomognu.

Pitanje br. 13

Djeca u kući sa svojim roditeljima svakodnevno razgovaraju o školi, o vršnjacima i uopšte o klimi koja vlada u razredu. Tako, 42 roditelja (77,77%) izjavljuje da njihova djeca uglavnom sa simpatijama pričaju o svojim vršnjacima, 10 roditelja (4,00%) su konstatovali da se njihova djeca kritički osvrću bilo na komentare o znanju ili vladanju učenika u njihovom razredu. Činjenica da je 18,67% roditelja navelo da njihova djeca rijetko spominju svoje vršnjake s teškoćama u razvoju, govori o dobroj prihvaćenosti ove djece i dobroj socijalizaciji.

Pitanje br. 14

Djeca bez teškoća u razvoju druže se sa svojim vršnjacima koji imaju teškoće u razvoju i to 24% roditelja tvrdi da se njihova djeca druže samo u školi; 23,33% roditelja tvrdi da se djeca druže u kući i u školi. Ima roditelja koji ne znaju da li im se djeca druže sa djecom koja imaju teškoće u razvoju ili pretpostavljaju da se ne druže (25,33%).

Pitanje br. 15

O dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez teškoća u razvoju, svi odgovori roditelja mogu se svrstati u nekoliko grupa, i to:

- djeca razvijaju crtu humanosti i druže se;
- treba uključiti što više djece s teškoćama u razvoju u redovna odjeljenja;
- sredina bolje prihvata takvo dijete i pomaže mu u savladavanju gradiva;
- pozitivno utiče na cijeli kolektiv;
- uče se da pružaju pomoć onima kojima je potrebna;
- daju im šansu ravnopravnosti;
- njihovi roditelji se osjećaju bolje.

O teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez teškoća u razvoju, roditelji iznose slijedeće stavove:

- potrebna je bolja materijalna opremljenost škola (nastavna sredstva i učila, nastavna pomagala, didaktički materijal, adekvatni udžbenici, potreban školski pribor i dr.);
- neadekvatno edukovan postojeći nastavnički kadar;
- nedovoljna uključenost edukatora rehabilitatora u nastavni proces;
- nedovoljno uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole;

- blagovremeno osiguranje prilagođenih programa za djecu s teškoćama u razvoju;
- postojanje arhitektonskih barijera;
- prihvatanje djece s teškoćama u razvoju (od strane njihovih vršnjaka) kao ravnopravnog člana grupe
- teškoće najviše osjeća učitelj.

Uopšte uzevši, rezultati iz upitnika su pokazali da roditelji djece bez teškoća u razvoju imaju pozitivan stav prema vaspitno-obrazovnoj integraciji djece s teškoćama u razvoju u redovna odjeljenja. Isto tako se iz upitnika može vidjeti da roditelji imaju razumijevanja prema djeci s teškoćama u razvoju. Ali takođe možemo potvrditi onu teoretsku tvrdnju koja kaže da je inkluzija proces koji dugo traje.

Tabela br. 2 UPITNIK ZA RODITELJE DJECE KOJA IMAJU TEŠKOĆE I SMETNJE U RAZVOJU

UPITNIK ZA RODITELJE DJECE KOJA IMAJU TEŠKOĆE I SMETNJE U RAZVOJU							
1. Da li i sada, nakon skoro godinu dana, smatrate da je za Vaše dijete bilo dobro što je bilo upisano u redovnu školu sa svojim vršnjacima?	Broj		%		Uk:		
a) Da, to je bilo veoma korisno za njegov razvoj	54		100,00		54		
d) Bolje bi bilo da je dijete upisano u integrisano odjeljenje pri redovnoj školi ili u Resursni centar	-		-		-		
e) Neki drugi odgovor (navesti kratko)	-		-		-		
2. Molimo Vas da navedete šta ste očekivali kada ste Vaše dijete upisali u redovnu školu?	Da		Djel.		Ne		Uk:
	Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.
a) Da se bolje pripremi za život	10	18,51	40	74,07	4	7,40	54
b) Da se socijalizuje	43	79,62	6	11,11	5	9,25	54
c) Da razvije vještine važne za život	8	14,81	44	81,48	2	3,70	54
d) Nešto drugo, (navedite šta): (Roditeljski navodi dati su opisno u interpretaciji rezultata)							
3. Molimo Vas da nam sada, nakon skoro protekle godine u školi, navedete koja su od navedenih očekivanja bila ispunjena.	Da		Djel.		Ne		Uk:
	Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.
a) Bolja priprema za svakodnevni život	27	50,00	20	37,03	7	12,96	54
b) Bolja socijalizovanost	35	64,81	17	31,48	2	3,70	54
c) Bolja razvijenost vještina za život	19	35,18	30	55,55	5	9,25	54
d) Nešto drugo (navesti šta)	-		-		-	-	
4. Da li ste se pokajali što ste prihvatili savjet da dijete upišete u redovnu školu?							
a) Ne	50		92,59		50		
b) Bilo je kriza, ali mislim da je to korisno za dijete	4		7,40		4		
c) Da	-		-		--		
5. Da li ste stekli utisak da su ostala djeca bila zapostavljena zato što je učiteljica/učitelj obraćala/o više pažnje na Vaše dijete?							
a) Ne	45		83,33		45		
b) Da, u početku, ali je kasnije sve bilo u redu	10		18,51		10		
c) Da	-		-		-		
6. Da li ćete iduće godine ponovo upisati dijete u isto odjeljenje ?							
a) Da	54		100%		54		
b) Ne	-		-		-		
7. Kakvi su Vaši utisci o dosadašnjem boravku Vašeg djeteta u školi?							
a) Pozitivni	50		92,59		50		
b) Negativni	4		7,40		4		
8. Ako ste smatrali da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zbog posvećenog rada sa ostalom djecom, da li ste se nekom obraćali zbog toga?							
a) Nisam imala/ao taj problem	45		83,33		45		
b) Obraćao/la sam se učiteljici/učitelju	7		12,96		7		
c) Obraćao/la sam se pedagogu/psihologu	3		5,55		3		

9. Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane učitelja?					
a) Sasvim dobro	44		81,48		44
b) Korektno, ali sa distancom	9		16,66		9
c) Mislim da je bilo loše prihvaćeno	1		1,85		1
10. Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane vršnjaka u razredu?					
a) Sasvim dobro	35		64,81		35
b) Korektno, ali uzdržano	15		27,77		15
c) Mislim da nije bilo prihvaćeno	4		7,40		4
11. Da li je, po Vašem mišljenju, Vaše dijete nešto dobilo time što je imalo priliku da se zajedno školuje sa djecom bez teškoća u razvoju?	Da		Ne		
	Br.	%	Br.	%	
a) Da, to mu je pomoglo da realnije shvati život	12	22,22	42	77,77	54
b) Steklo je potrebu da pomaže drugima	18	33,33	36	66,66	54
c) Bolje je razumjelo one koji imaju problema	15	27,77	39	72,22	54
12. Da li pomažete djetetu u savladavanju školskih obaveza?					
a) Da, gotovo svakodnevno	50		92,59		50
b) Povremeno	4		7,40		4
c) Angažujemo nastavnika da mu pomogne	35		64,81		35
d) Ne, nema potrebe	-		-		-
e) Nešto drugo (navedite šta ukratko)	-		-		-
13. Da li je Vaše dijete u kući govorilo o svojim drugovima /drugaricama iz odjeljenja					
a) Da, uglavnom sa simpatijom	25		46,29		25
b) Da, uz kritičke primjedbe (bilo znanje ili ponašanje)	6		11,11		6
c) Rijetko ih je pominjalo	23		42,59		2
14. Da li se Vaše dijete družilo sa nekim djetetom iz odjeljenja (ili škole)?					
a) Da, ali samo u školi	26		48,14		26
b) Da, i kod kuće i u školi	9		16,66		9
c) Ne	19		35,18		19
15. Molim Vas da nam ukratko, na osnovu dosadašnjeg iskustva, iznesete mišljenje o:					
a) Eventualnim dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez razvojnih teškoća					
b) Eventualnim teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez razvojnih problema					
(Odgovori na ovo pitanje dati su opisno u interpretaciji rezultata)					

Pitanje br. 1

Nakon godinu dana zajedničkog školovanja učenika redovne populacije i učenika s teškoćama i smetnjama u razvoju svi roditelji (100%) su mišljenja da je bilo veoma korisno za razvoj njihove djece to što su pohađala nastavu u redovnim odjeljenjima gdje su istovremeno pohađala nastavu i djeca redovne populacije.

Pitanje br. 2

Pri upisu u razred u kojem se nalaze redovni učenici, roditelji su jednoglasni u stavu da se time omogućuje njihovoj djeci da se bolje pripreme za život, da se socijalizuju, da se druže sa vršnjacima, da fizički ojačaju, da bolje iskoriste svoje sposobnosti. Roditelji su kolebljivi u očekivanju da će se njihova djeca razviti vještine za život (81,48%), kao i to da će se bolje pripremiti za život misli 8 roditelja ili (74,07%). Negativne stavove su imalo je 11 roditelja.

Pitanje br. 3

Nakon iskustva u zajedničkom školovanju od godine dana, roditelji su izjavili da su se njihova očekivanja uglavnom ispunila, a na polju bolje pripremljenosti za svakodnevni život dali su sledeće odgovore: da (50,00%) i djelimično (37,00%). Da su djeca bolje socijalizovana roditelji su sledećeg mišljenja: da (64,81%) i djelimično (31,48%). Više od pola roditelja (55,55%) navodi da djeca stiču djelimično bolju razvijenost vještina za život, a 35% roditelja mišljenja je da su već stekli bolje vještine za život.

Pitanje br. 4

Roditelji djece s teškoćama u razvoju se nijesu pokajali što su upisali svoju djecu u redovnu školu, mišljenja je 92,59% roditelja. Izuzetak su 4 roditelja (7,40%) koji tvrde da su njihova djeca imala krize, ali da je to bilo korisno za dijete.

Pitanje br. 5

Većina roditelja (83,33%) nema utisak da su njihova djeca stvarala prepreku učitelju/nastavniku za rad sa redovnom populacijom i da nijesu zanemarivani njihovi vršnjaci u toku nastavnog procesa, te da se to nije primjećivalo tvrdi (83,33%) roditelja. Ipak (18,51%) roditelja se izjasnilo da su nastavnici više pažnje obraćali njihovoj djeci u početku, a da se kasnije to nije uočavalo.

Pitanje br. 6

Svi roditelji (100%) izjavili su da će i iduće školske godine upisati svoje dijete u istu školu.

Pitanje br 7

Povoljne utiske o dosadašnjem boravku djeteta u školi ima 92,59% anketiranih roditelja. Da je bilo i neprijatnih iskustava tvrdi 7,40% roditelja.

Pitanje br. 8

Prigovore u vezi rada s njihovom djecom, u toku pohađanja nastave imalo je 10 roditelja, te su se obraćali učitelju, 12,96%, a stručnoj službi 5,55%. Dok 83,33% roditelja tvrdi da nijesu imali potrebu obraćati se nastavnicima i stručnim saradnicima, jer nijesu imali problema.

Pitanje br. 9

„Učitelji su dobro prihvatili našu djecu“, tvrdi 81,48% roditelja, a 16,66% njih misli da su njihova djeca bila primljena korektno, ali sa distancom od strane učitelja. Jedan roditelj iznio je tvrdnju da je njegovo dijete bilo loše prihvaćeno.

Pitanje br. 10

Više od polovine anketiranih roditelja (65%) smatra da su se njihova djeca brzo snašla u razredu, a da su korektno, ali uzdržano bila prihvaćena od strane vršnjaka izjasnilo se 27,77% roditelja. Četiri roditelja (7,40%) je mišljenja da njegovo dijete nije dobro prihvaćeno od strane vršnjaka i jedan roditelj ne zna da li mu je dijete dobro prihvaćeno ili nije.

Pitanje br. 11

Roditelji djece s teškoćama u razvoju smatraju da su upisavši svoje dijete u odjeljenje gdje se nalaze i učenici bez teškoća u razvoju, omogućili djeci da realnije sagledaju svijet u budućnosti, da osjećaju potrebu da pomažu drugima, te da bi mogli bolje razumjeti one koji imaju problema. Ovakav pozitivan stav ima od 83,32 % roditelja.

Pitanje br. 12

Da svakodnevno pomažu svojoj djeci u savladavanju školskih obaveza izjasnilo se 92,59% roditelja, 7,40% roditelja pomažu djeci povremeno, a 64,81% roditelja angažuju nastavnika da im pomaže u savladavanju nastavnog gradiva.

Pitanje br. 13

Sa svojim roditeljima svakodnevno razgovaraju o školi, o vršnjacima i uopšte o klimi koja vlada u razredu, te tako, (46,29%) roditelja izjavljuje da njihova djeca uglavnom sa simpatijama pričaju o svojim vršnjacima, šest roditelja (11,11%) su konstatovali da se njihova djeca kritički osvrću bilo na komentare o znanju ili vladanju učenika u njihovom razredu. Dvadeset i tri roditelja 6,67% navelo da njihova djeca rijetko spominju svoje vršnjake, što navodi na konstataciju da su djeca s teškoćama u razvoju dobro prihvaćena.

Pitanje br. 14

Djeca s teškoćama u razvoju druže se sa svojim vršnjacima koji nemaju smetnje u razvoju i to 48,14% roditelja tvrdi da se njihova djeca druže samo u školi; 16,66% roditelja tvrdi da se djeca druže u kući i u školi. Da se njihova djeca ne druže sa djecom iz odjeljenja odgovorilo je 35,18 % roditelja.

Pitanje br. 15

O dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez teškoća u razvoju, svi odgovori roditelja mogu se svrstati u nekoliko grupa i to:

- djeca razvijaju crtu humanosti i druže se;
- treba uključiti što više djece s teškoćama u razvoju u redovna odjeljenja;
- sredina ga bolje prihvata i pomaže mu u savladavanju gradiva;
- pozitivno utiče na cijeli kolektiv;
- uče se da pružaju pomoć slabijima od sebe i onima kojima je potrebna pomoć;
- daju im šansu ravnopravnosti;
- njihovi roditelji se osjećaju bolje.

O teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez teškoća u razvoju, roditelji iznose slijedeće stavove:

- potrebna je bolja materijalna opremljenost škola (nastavna sredstva i učila, nastavna pomagala, didaktički materijal, adekvatni udžbenici, potreban školski pribor i dr.);
- neadekvatno edukovan postojeći nastavnički kadar;
- nedovoljna uključenost edukatora rehabilitatora u nastavni proces;
- nedovoljno uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole;
- blagovremeno pripremanje prilagođenih programa za djecu s teškoćama u razvoju;
- postojanje arhitektonskih barijera;
- prihvatanje djece s teškoćama u razvoju (usporenog kognitivnog razvoja, od strane njihovih vršnjaka) kao ravnopravnog člana grupe;
- teškoće najviše osjeća učitelj;

Rezultati iz upitnika su pokazali da roditelji djece s teškoćama u razvoju imaju pozitivan stav prema vaspitno-obrazovnoj inkluziji.

Tabela . br. 3 RAZLIKA IZMEĐU STAVOVA O INKLUZIJU RODITELJA SA I BEZ RAZVOJNIH TEŠKOĆA

TESTIRANJE RAZLIKA STAVOVA RODITELJA UČENIKA SA I BEZ TEŠKOĆA U RAZVOJU PREMA VASPITNO-OBRAZOVNOJ INKLUZIJU						
1) Da li i sada, nakon skoro godinu dana, smatrate da je za Vaše dijete bilo dobro što je bilo upisano u redovnu školu sa svojim vršnjacima, gdje je bilo upisano dijete s teškoćama u razvoju ? Da li sada, nakon godinu dana, smatrate da je za Vaše dijete bilo dobro što je upisano u redovnu školu sa svojim vršnjacima?	Roditelji djece bez teškoća u razvoju N=27	%	Roditelji djece s razvojnim teškoćama N=27		%	
a) Da, to je bilo veoma korisno za njegov razvoj	42	77,77	54		100%	
b) Bolje bi bilo da je dijete upisao/la u integrisano odjeljenje pri redovnoj školi ili u Resursni centar	12	22,22	-		-	
c) Neki drugi odgovor (navesti kratko)	-	-	-		-	
2. Molimo Vas da navedete šta ste očekivali kada ste Vaše dijete upisali u redovnu školu u odjeljenju sa djetetom s teškoćama u razvoju? Molim Vas da navedete šta ste očekivali kada ste Vaše dijete upisali u redovnu školu ?	Da	Djel.	Ne	Da	Djel.	Ne
	Br.	Br.	Br.	Br.	Br.	Br.
a) Da se bolje pripremi za život	32	10	12	10	40	4
	59,21	18,5	22,22	18,5	74,07	7,40
c) Da se socijalizuje	15	32	7	43	6	5
	27,77	59,25	12,96	79,6	11,11	9,25
f) Da razvije vještine važne za život	7	15	32	8	44	2
	12,9	27,77	59,2	14,81	81,48	3,70
h) Nešto drugo (navedi šta)						
3. Molimo Vas da nam sada, nakon skoro protekle godine u školi, navedete koja su od navedenih očekivanja bila ispunjena.	Da	Djel	Ne	Da	Djel	Ne
	Br	Br	Br	Br	Br	Br
a) Bolja priprema za svakodnevni život	30	8	16	27	20	7
	55,5	14,81	29,62	50,00	37,00	12,96
c) Bolja socijalizovanost	17	3	4	35	17	2
	31,48	61,11	7,40	64,81	31,48	3,70
f) Bolja razvijenost vještina za život	17	25	2	19	30	5
	31,48	46,29	3,70	35,18	55,55	9,25
h) Nešto drugo (navesti šta)	-	-	-	-	-	-
4. Da li ste se pokajali što ste prihvatili savjet da dijete upišete u ovu školu?						
a) Ne	46	85,18	50	92,59		
b) Bilo je kriza, ali mislim da je to korisno za dijete	8	14,81	4	7,40		
c) Da	-	-----	--	---		

5. Da li ste stekli utisak da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zato što je učiteljica/učitelj obraćala/o više pažnje na djecu s teškoćama u razvoju?				
Da li ste stekli utisak da su ostala djeca bila zapostavljena zato što je učiteljica više pažnje poklanjala Vašem djetetu?				
a) Ne	35	64,81	45	83,33
b) Da, u početku, ali je kasnije sve bilo u redu	7	12,96	10	18,51
c) Da	-12	-22,22	-	-
6. Da li ćete iduće godine ponovo upisati dijete u isto odjeljenje gdje je i dijete s teškoćama u razvoju?				
Da li ćete iduće godine upisati dijete u isto odjeljenje?				
a) Da	53	98,14	-54	-100
b) Ne	-1	-1,85	-	-
7. Kakvi su Vaši utisci o dosadašnjem boravku Vašeg djeteta u školi?				
a) Pozitivni	53	98,14	50	92,59
b) Negativni	1	1,85	4	7,40
8. Ako ste smatrali da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zbog posvećenog rada s djecom koja imaju teškoće u razvoju, da li ste se nekom obraćali zbog toga? Ako smatrate da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zbog posvećenog rada s djecom, da li ste se nekom obraćali zbog toga?				
a) Nisam imala taj problem	35	64,81	45	83,33
b) obraćao sam se učiteljici/učitelju	7	12,96	7	12,96
c) obraćao sam se pedagogu/psihologu	-12	-22,22	3	5,55
9. Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane učitelja?				
a) Sasvim dobro	45	83,33	44	81,48
b) Korektno, ali sa distancom	10	18,51	9	16,66
c) Mislim da je bilo loše prihvaćeno	-	-	-1	-1,85
10. Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane vršnjaka u razredu?				
Sasvim dobro	54	100	35	64,81
b) Korektno, ali uzdržano			15	27,77
c) Mislim da nije bilo prihvaćeno			- 4	- 7,40
11. Da li je, po Vašem mišljenju, Vaše dijete nešto dobilo time što je imalo priliku da se zajedno školuje sa nekim djetetom koje ima teškoće u razvoju? Da li je, po Vašem mišljenju, Vaše dijete nešto dobilo time što je imalo priliku da se zajedno školuje sa djecom bez teškoća u razvoju?	Da	Ne	Da	Ne
	Br.	Br.	Br.	Br.
a) Da, to mu je pomoglo da realnije shvati život	43	11	12	42
	79,62	20,30	22,22	77,77
b) Steklo je potrebu da pomaže drugima	47	7	18	36
	87,03	12,96	33,33	66,66
c) Bolje je razumjelo one koji imaju problema	51	3	15	39
	-94,44	5,55	27,77	72,22
12. Da li pomažete djetetu u savladavanju školskih obaveza?				
a) Da, gotovo svakodnevno	30	55,55	50	92,59
b) Povremeno	15	27,77	4	7,40
c) Angažujemo nastavnika da mu pomogne	9	16,66	35	64,81

13. Da li je Vaše dijete u kući govorilo o svojim drugovima /drugaricama iz odjeljenja				
a) Da, uglavnom sa simpatijom	42	77,77	25	46,29
b) Da, uz kritičke primjedbe (bio znanje ili ponašanje)	10	4,00	6	11,11
c) Rijetko ih je pominjalo	2	18,67	23	42,59
14. Da li se Vaše dijete družilo sa nekim djetetom iz odjeljenja (ili škole) koje je imalo teškoće u razvoju ?				
Da li se Vaše dijete družilo sa nekim iz odjeljenja?				
a) Da, ali samo u školi	36	24,00	26	48,14
b) Da, i kod kuće i u školi	35	23,33	9	16,66
c) Ne	38	25,33	19	35,18
15. Molim Vas da nam ukratko, na osnovu dosadašnjeg iskustva, iznesete mišljenje o:				
a) Eventualnim dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez teškoća u razvoju				
b) Eventualnim teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez razvojnih teškoća (Odgovori na ovo pitanje dati su opisno u interpretaciji rezultata)				

Pitanje br. 1

Na osnovu podataka iskazanih u navedenoj tabeli možemo zaključiti da između stavova obje grupe roditelja i odgovora na pitanje br.1. ima razlika, što znači da roditelji djece bez smetnji i teškoća u razvoju (22,22%) smatraju da je za njihovu djecu nije bilo dobro i korisno zajedničko školovanje, to jeste izjašnjavaju se da bi bilo bolje da je dijete upisao/la u integrisano odjeljenje pri redovnoj školi ili u Resursni centar.

Pitanje br. 2

Ovo pitanje sadrži četiri ponuđena stava.

Stav a): roditelji djece bez teškoća u razvoju su se ovako izjasnili (59,21%), dok su roditelji djece sa smetnjama i teškoća u razvoju odgovorili (18,5%). Stav b): roditelji djece sa teškoća u razvoju u značajno većem broju misle da je zajedničko pohađanje nastave bitno za njihovu socijalizaciju, za druženje sa vršnjacima, za bolje korištenje vlastitih sposobnosti, te za njihovo fizičko jačanje. Stav c): da će obje grupe učenika razviti važne vještine za život iznenađujuće kako misli mali broj roditelja djece i sa i bez smetnje i teškoće u razvoju.

Pitanje br. 3

Roditelji djece bez teškoća u razvoju su značajno pozitivno odgovorili na prvo pitanje u odnosu na druga pitanja gdje su roditelji djece sa smetnjama i teškoćama znatno pozitivnije dali odgovore.

To znači da oni smatraju (roditelji djece bez smetnje i teškoće u razvoju) da su se njihova očekivanja ispunila nakon što je njihovo dijete provelo godinu dana zajedno u razredu sa djecom koja imaju teškoće u razvoju. Očekivanja su slijedeća:

- da im se djeca bolje pripremaju za svakodnevni život (**55, 5%**);

Roditelji djece bez smetnje i teškoće u razvoju smatraju da su se njihova očekivanja ispunila nakon što je njihovo dijete provelo godinu dana zajedno u razredu sa djecom koja imaju teškoće u razvoju. Očekivanja su sljedeća:

- Bolja socijalizovanost (64,81%);
- Bolja razvijenost vještina za život (35,18%)

Pitanje br. 4

Znatno veći broj roditelja djece s teškoćama u razvoju se nije pokajao ni jednog momenta što je upisao svoje dijete u zajedničku školu, tvrde da je bilo kriza, ali da su one korisne za njihovo dijete.

Pitanje br. 5

Statistički značajne razlike između upoređenih grupa roditelja postoje i u stavu a i b iz pitanja 5. Naime, veći broj roditelja djece s teškoćama u razvoju smatra da njihovo dijete nije bilo zapostavljeno, na račun ostale djece, kao i to da je teškoća bilo u početku, ali su one ubrzo prevaziđene.

Pitanje br. 6

Svi anketirani roditelji djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju će i sljedeće školske godine upisati svoju djecu u zajedničke škole dok je 1 roditelj djece bez smetnje i teškoće u razvoju se izjasnio da ne bi upisao dijete u isto odjeljenje sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama.

Pitanje br. 7

Dosadašnji utisci o boravku djece s teškoćama u razvoju u školi su uglavnom povoljni (92,59%), negativni utisci (7,40%), dok roditelji djece bez teškoća u razvoju su u znatno manjem broju govorili o neprijatnim iskustvima njihove djece.

Pitanje br. 8

Između broja roditelja iz obje kategorije ispitanika, nema značajnih razlika kada je u pitanju obraćanje učitelju dok je obraćanje pedagogu i psihologu zbog zapostavljanja njihove djece, imao veći procenat roditelja djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju.

Pitanje br. 9

Roditelji smatraju da su njihova djeca bila sasvim dobro prihvaćena od strane učitelja, ali i da su bila prihvaćena korektno, uz postojanje distance. Ovako misle svi ispitivani roditelji.

Pitanje br. 10

Roditelji djece bez teškoća u razvoju većem broju, od druge grupe ispitivanih roditelja su se izjasnili da su njihova djeca bila sasvim dobro prihvaćena od strane vršnjaka u razredu.

Roditelji djece s teškoćama u razvoju su mišljenja da su njihovu djecu vršnjaci iz razreda prihvatili korektno ali suzdržano. Između ovih stavova upoređivanih kategorija roditelja postoje značajne razlike.

Pitanje br. 11

Obje grupe roditelja smatraju da je zajedničko školovanje svoj djeci pomoglo da realnije shvate život. Djeca su stekla potrebu da pomažu drugima; da bolje razumiju one kojima je pomoć potrebna; tako se izjasnilo značajno više roditelja djece bez teškoća u razvoju. Značajna većina roditelja djece s teškoćama u razvoju je negativno odgovorila na ovo pitanje.

Pitanje br. 12

Roditelji djece bez teškoća u razvoju manje pomažu svakodnevno svojoj djeci u savladavanju školskih obaveza (bilo oni sami, ili da angažuju nastavnike) roditelji djece s teškoćama u razvoju znatno više pomažu djeci svakodnevno, a veliki broj njih angažuju nastavnike. Ovdje su zabilježene statistički značajne razlike.

Pitanje br. 13

Djeca bez teškoća u razvoju su spominjala svoje vršnjake iz razreda u svojoj kući, sa simpatijom (77,77%). Da, uz kritičke primjedbe (znanje ili ponašanje) (4%), a rijetko su ih pominjali (18%), dok djeca sa smetnjama i teškoćama u razvoju, sa simpatijom (46%). Da, uz kritičke primjedbe (bio znanje ili ponašanje) (11%), a rijetko su ih pominjali (43%).

Pitanje br. 14

Više djece bez teškoće u razvoju se družilo sa djecom sa teškoća u razvoju, tako tvrde njihovi roditelji (razlike su statistički značajne). Više roditelja djece bez teškoća u razvoju ne zna da li se njihovo dijete van odjeljenja družilo sa drugom djecom (razlike su značajne).

Pitanje br. 15

Ispitivani roditelji iz obje grupe su uglavnom naveli iste dobre strane zajedničkog školovanja djece, ali i teškoće koje se javljaju u toku zajedničkog školovanja djece sa i bez teškoća u razvoju. Odgovori su dati u slobodnoj formi, te se nijesu mogli statistički obrađivati.

Nekim istraživanjima je utvrđeno da se stavovi roditelja temelje na predrasudama. Sugestija je da to treba otklanjati i omogućiti roditeljima da steknu saznanja kako su sva djeca veoma slična i da slijede iste zakonitosti u svom psihofizičkom razvoju. Samo su potrebe djece različite, a one između ostalog zavise od razvojnih mogućnosti svakog pojedinog djeteta.

Tabela br. 4 UPITNIK ZA NASTAVNIKE RAZREDNE NASTAVE KOJI SU EDUKOVANI ZA RAD SA DJECOM SA SMETNJAMA I TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

UPITNIK ZA NASTAVNIKE RAZREDNE NASTAVE KOJI SU EDUKOVANI ZA RAD SA DJECOM SA SMETNJAMA I TEŠKOĆAMA U RAZVOJU			
	N=27	Br oj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, kad god je to izvodljivo, uključuju u redovne škole?		
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta	20	74,07
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće	7	25,92
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor	-	-
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju		
a)	Dijete sa teškoćama u mentalnom razvoju	9	33,33
b)	Dijete sa oštećenim sluhom	1	3,73
c)	Dijete sa oštećenim vidom	1	3,73
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima	2	7,40
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama	4	7,40
f)	Dijete s govornim smetnjama	3	11,11
g)	Dijete sa smetnjom iz spektra autizma	7	25,92
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:		
a)	Očekivane težine	6	22,22
b)	Veće nego što sam očekivala/o	17	62,96
c)	Manje od očekivanih	4	14,81
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)		
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu imali iskustva s djecom koja su imala teškoće u razvoju?		
a)	Da skoro u svakoj generaciji	20	74,07
b)	Da, ali veoma rijetko	7	25,92
c)	Ne, do sada		
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?		
a)	Sa pedagoško psihološkom službom škole	27	100%
b)	Sa roditeljima učenika	27	100%
c)	Sa medicinskim ustanovama	4	14,81
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)	15	55,55
e)	Nisam imao/la nikakvu pomoć	-	
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva	/	
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?		
a)	Većina je bila prihvaćena	18	66,66
b)	Neki jesu, neki nijesu	9	22,22
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni		
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad sa djecom koja imaju teškoće u razvoju?		
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe		
b)	Imamo samo ponešto	27	100%
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu		

Pitanje br. 1

Na pitanje iz ponuđenog upitnika koje glasi: „Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja u programu inkluzije, podržavate inicijativu da se djeca sa smetnjama i teškoćama u razvoju kad god je to izvodljivo, uključuju u redovne škole?” potvrdno se izjasnilo nešto više od polovine nastavnika, odnosno (74,07%). Oni tvrde da je uključivanje djece s teškoćama u razvoju neotuđivo pravo svakog djeteta. Na isto pitanje 25,92% nastavnika ima stav da je i dalje potreban selektivni pristup prema vrsti razvojne teškoće.

Pitanje br. 2

U navedenom upitniku na pitanje br. 2 trebalo je da nastavnici odgovore na pitanje koja su djeca u njihovom razredu s teškoćama u razvoju. Na ovo pitanje nastavnici su dali sljedeće odgovore:

- da su imali dijete s mentalnom ometenošću izjasnilo se 9 ili (33,33%) nastavnika;
- dijete s oštećenim sluhom naveli su nastavnici (3,73%);
- isto toliki procenat nastavnika navodi da je u njihovom razredu bilo djece s oštećenim vidom;
- dijete s psihomotornim oštećenjima imalo je 2 ili (7,40%) nastavnika;
- s kombinovanim smetnjama 4 odnosno (7,40%) nastavnika;
- s govornim smetnjama 3 ili (11,11%) nastavnika;
- sa smetnjom iz spektra autizma 7 (25,92%) nastavnika.

Iz odgovora nastavnika može se konstatovati da je najveći broj djece s mentalnom retardacijom u navedenim školama, zatim djece sa psihomotornim oštećenjima, te teškoćama u govoru, a daleko manji broj djece je s teškoćama vida i oštećenjima sluha što je u skladu sa podacima koje je dala Svjetska zdravstvena organizacija gdje se navodi da se manje od 10% djece u svijetu pokazuju teškoće u razvoju (Stefanović, 1980).

Pitanje br. 3

Da su teškoće u radu sa ovom djecom bile očekivane potvrdno je odgovorilo 6 (22,22%) nastavnika, 17 (62,96%) da su teškoće bile veće od očekivanih i 4 (14,81%) nastavnika je iznijelo da su teškoće u radu bile manje od očekivanih. Ovaj podatak ukazuje na činjenicu da su nastavnici bili pripremljeni za određene teškoće u radu s ovim učenicima.

Pitanje br. 4

Odgovori na postavljeno pitanje: „Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih kratko”, mogu se grupisati u sljedeće odgovore:

- djelimična obučenost i informisanost;
- djeca brzo zaboravljaju naučeno;

- slaba saradnja s porodicom;
- nedostatak motivacije;
- teško se takvo dijete socijalizuje;
- teško usvaja novo gradivo;
- nemogućnost da se više pažnje posveti takvoj djeci;
- saosjećanje grupe sa njima.

Pitanje br. 5

Iskustva u radu s djecom koja imaju teškoće u razvoju imalo je (74,07%) nastavnika i veoma rijetko (25,92%) nastavnika. Dakle, većina nastavnika imala je iskustvo u radu s djecom koja imaju teškoće u razvoju što je ohrabrujuće.

Pitanje br. 6

Veoma je značajan podatak za inkluzivnu praksu da su u našim osnovnim školama u Crnoj Gori nastavnici najčešće sarađivali sa pedagoško-psihološkom službom škole u rješavanju problema vezanim za učenike koji su imali teškoće u razvoju (100%).

Sa roditeljima učenika je sarađivao takođe veliki broj (100%) nastavnika. Ovaj podatak govori o velikoj saradnji nastavnika i stručnog tima sa roditeljima, što može biti od važnog uticaja na implementaciju inkluzije. Nastavnici bi trebalo da mijenjaju dosadašnju praksu saradnje sa roditeljima i ta saradnja bi trebala biti permanentna, ako se ima u vidu značaj saradnje roditelja i škole uopšte za dobar uspjeh djece. Razumljiv je podatak da su 4 nastavnika ostvarivala saradnju sa medicinskim ustanovama, jer se zdravstvena zaštita djece odvija uglavnom preko roditelja i zdravstvenih institucija. Dobro je procenat od (55,55%) nastavnika razmjenjuje mišljenje sa drugim učiteljima. Nastavnici tvrde da nijesu imali nikakvu pomoć, a da su radili na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva mišljenja.

Pitanje br. 7

Nastavnici misle da su djeca s teškoćama u razvoju dobro prihvaćena od strane svojih vršnjaka u razredu, (66,66%) a da neki jesu a neki nijesu prihvaćena navodi (22,22%) nastavnika.

Pitanje br. 8

Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad sa djecom koja imaju teškoće u razvoju je veoma značajno pitanje za proces provođenja inkluzije. Svi nastavnici su odgovorili da imaju samo ponešto od sredstava (100%).

Tabela br.5 STAVOVI NASTAVNIKA RAZREDNE NASTAVE KOJI NIJESU EDUKOVANI ZA RAD SA DJECOM SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA

UPITNIK ZA NASTAVNIKE RAZREDNE NASTAVE KOJI NIJESU EDUKOVANI ZA RAD SA DJECOM SA SMETNJAMA I TEŠKOĆAMA U RAZVOJU			
	N=27	Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, kad god je to moguće, uključuju u redovne škole?		
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta	1	40,74
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće	15	55,55
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor	1	3,70
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju		
a)	Dijete sa teškoćama u intelektualnom razvoju	18	66,66
b)	Dijete sa oštećenim sluhom	3	11,11
c)	Dijete sa oštećenim vidom	4	14,81
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima	6	22,22
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama	11	40,74
f)	Dijete s govornim smetnjama	15	55,55
g)	Djeca sa smetnjama iz spektra autizma	9	33,33
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:		
a)	Očekivane težine	10	37,03
b)	Veće nego što sam očekivala/o	14	51,85
c)	Manje od očekivanih	3	11,11
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)		
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu imali iskustva sa djecom koja su imala teškoće u razvoju.		
a)	Da, skoro u svakoj generaciji	24	88,88
b)	Da, ali veoma rijetko	3	11,11
c)	Ne, do sada		
6.	S kim ste najčešće sarađivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?		
a)	Sa pedagoško- psihološkom službom škole	25	92,59
b)	Sa roditeljima učenika	21	77,77
c)	Sa medicinskim ustanovama	3	11,11
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)	14	51,85
e)	Nijesam imao/la nikakvu pomoć	1	3,70
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva	15	55,55
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?		
a)	Većina je bila prihvaćena	15	55,55
b)	Neki jesu, neki nijesu	8	29,62
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni	4	14,81
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad s djecom koja imaju teškoće u razvoju?		
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe	20	74,07
b)	Imamo samo ponešto	7	25,92
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu		

Pitanje br. 1

Kada je u pitanju uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole, onda se odgovori nastavnika koji nisu prošli obuku o vaspitno-obrazovnoj inkluziji, mogu svrstati u 3 grupe. Najviše je onih nastavnika koji smatraju da je i dalje nužan selektivni pristup prema vrsti i težini teškoće u razvoju djeteta (55,55%); nešto manje nastavnika misli da je uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole dječije neotuđivo pravo (40,74%); najmanje nastavnika (3,70%) navodi da je to utopija u našim uslovima.

Pitanje br. 2

Nastavnici navode da su u odjeljenjima imali najviše djece sa:

- mentalnom ometenšću (66,66%),
- zatim djeca s kombinovanim smetnjama (40,74%),
- djeca s psihomotornim oštećenjima (22,22%),
- djece s oštećenim vidom (14,81%),
- djeca sa oštećenjem sluha (11,11%),
- govornim teškoćama (55,55%) i
- djeca sa smetnjama iz spektra autizma (33,33%) .

Pitanje br. 3

Polovina nastavnika (51,85%) je izjavila da su teškoće koje su imali u radu s djecom s teškoćama u razvoju bile veće od onih koje su očekivali, što govori o neinformisanosti i nedovoljnoj pripremljenosti nastavnika za prihvatanje i rad s ovom djecom. Samo 37, 03% nastavnika je smatralo da su imali djecu s teškoćama u razvoju i da su bile očekivane, a 11,11% njih su izjavili da su teškoće bile manje od očekivanih.

Pitanje br. 4

Teškoće s kojima su se nastavnici susretali u radu s djecom s teškoćama u razvoju odgovori su:

- Teškoće u savladavanju nastave,
- Slabo razumije suštinu,
- Ne razdvaja bitno od nebitnog,
- Nije u stanju da logički poveže činjenice,
- Ne shvata uzročno-posljedične veze,
- Ispoljava mentalnu blokadu,
- Teško je korektno ocijeniti takvo dijete,
- Usporava čitavo odjeljenje,
- Ne ispunjava ni minimum zahtjeva,

- Često izostaje sa nastave,
- Ima teškoće u zapamćivanju,
- Spor je,
- Odbija da radi, samo ćuti,
- Brzo se umara,
- Ne vježba dovoljno,
- Ova djeca su preopterećena,
- Vaspitni problemi,
- Sklonost destruktivnom ponašanju,
- Aktivna i pasivna izolacija (djeca ih ne prihvataju, a ni oni njih),
- Otežana komunikacija,
- Druga djeca ih ismijavaju i teško ih je spriječiti,
- Sklonost nepromišljenim ispadima,
- Traže beskrajnu pažnju, a ništa ne daju,
- Ne poštuju nastavnike, a ni drugu djecu,
- Prekidaju nastavnike uslijed rečenice.

Pitanje br. 5

Najviše anketiranih nastavnika je imalo iskustva u svom pedagoškom radu s djecom s teškoćama u razvoju (88,88%), 11,11% nastavnika je izjavilo da su imali rijetko takva iskustva.

Pitanje br. 6

Radeći s djecom s teškoćama u razvoju nastavnici su najčešće tražili pomoć od pedagoško-psihološke službe (92,59%), zatim od roditelja tih učenika (77,77%), od svojih kolega koji su imali praktično predznanje u radu s takvom djecom (51,85%). Najmanji procenat njih je sarađivao s medicinskim institucijama. Bilo je i nastavnika koji su samostalno rješavali problem na osnovu svog pedagoškog i roditeljskog iskustva.

Pitanje br. 7

Većina djece s teškoćama u razvoju su bila dobro prihvaćena od strane svojih vršnjaka: tako tvrdi 55,55% nastavnika. Prema ovoj djeci bilo je i selektivne prihvaćenosti od strane njihovih vršnjaka tvrdi 29,62% nastavnika, a 14,81% nastavnika tvrdi da ova djeca uglavnom nijesu bila prihvaćena.

Pitanje br. 8

Odgovori na osmo pitanje kreću se od odgovora da škola u kojoj nastavnici rade nema praktično nikakvih sredstava za rad sa ovom djecom (tako tvrdi 74,07% nastavnika), do onih koji imaju samo ponešto od potrebnih sredstava (25,92%) odgovora.

Tabela br. 6 RAZLIKA IZMEĐU STAVOVA NASTAVNIKA RAZREDNE NASTAVE KOJI SU PROŠLI I KOJI NIJESU PROŠLI OBUKU O INKLUZIJU

		Nastavnici sa obukom		Nastavnici bez obuke	
		Broj	%	Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, kad god je to potrebno, uključuju u redovne škole?				
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta	20	74,07	11	40,74
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće	7	25,92	15	55,55
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor	/	/	1	3,70
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju				
a)	Dijete sa teškoćama u intelektualnom razvoju	9	33,33	18	66,66
b)	Dijete sa oštećenim sluhom	1	3,73	3	11,11
c)	Dijete sa oštećenim vidom	1	3,73		
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima	2	7,40	6	22,22
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama	4	7,40	11	40,74
f)	Dijete s govornim smetnjama	3	11,11	15	55,55
g)	Dijete sa smetnjama iz spektra autizma	7	25,92		
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:				
a)	Očekivane težine	6	22,22	10	37,63
b)	Veće nego što sam očekivala/o	17	62,96	14	51,85
c)	Manje od očekivanih	4	14,81	3	11,11
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)				
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu, imali iskustva sa djecom koja su imala teškoće u razvoju.				
a)	Da, skoro u svakoj generaciji	20	74,07	24	88,88
b)	Da, ali veoma rijetko	7	25,92	3	11,11
c)	Ne do sada				
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?				
a)	Sa pedagoško psihološkom službom škole	27	100	25	92,59
b)	Sa roditeljima učenika	27	100	21	77,77
c)	Sa medicinskim ustanovama	4	14,81	3	11,11
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)	15	55,55	14	51,85
e)	Nisam imao/la nikakvu pomoć	-	-	1	3,70
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva			15	55,55
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?				
a)	Većina je bila prihvaćena	18	66,66	15	55,55
b)	Neki jesu neki nijesu	9	22,22	8	29,62
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni			4	14,81
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad sa djecom koja imaju teškoće u razvoju?				
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe			20	74,07
b)	Imamo samo ponešto	27	100	7	25,92
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu				

Pitanje br. 1

Značajno veći broj nastavnika koji je prošao obuku o inkluziji, u odnosu na nastavnike bez obuke, smatra da je školovanje djece s teškoćama u razvoju neotuđivo pravo svakog djeteta, dok nastavnici bez obuke misle da je i dalje potreban selektivan pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće. Jedan nastavnik misli da je vaspitno-obrazovna inkluzija djece s teškoćama u razvoju utopija. Razlike između broja odgovora obje kategorije nastavnika na svim stavovima u pitanju br.1 su statistički značajne.

Pitanje br. 2

Nastavnici koji nijesu prošli obuku o vaspitno-obrazovnoj inkluziji imali su u razredu značajno veći broj djece usporenog kognitivnog razvoja manji broj djece s oštećenim vidom , iz spektra autizma i govornim poremećajima u odnosu na nastavnike koji su prošli obuku. Djeca s ostalim teškoćama u razvoju bila su približno ravnomjerno raspoređena između ove dvije grupe ispitivanih nastavnika.

Pitanje br. 3

Nastavnici koji nijesu prošli obuku o inkluziji u znatno većem broju su očekivali teškoće u radu s djecom s teškoćama u razvoju, za razliku od nastavnika koji su prošli obuku. Veći procenat nastavnika sa obukom o inkluziji izjavio je da su imali teškoće veće od onih koje su očekivali, u odnosu na nastavnike bez obuke, što je prosto iznenađujuće.

Pitanje br. 4

Odgovori na pitanje br. 4 su opisni.

Pitanje br. 5

Značajno veći broj nastavnika koji nijesu prošli obuku o inkluziji u odnosu na nastavnike koji su prošli obuku o inkluziji, imali su u svom dosadašnjem radu iskustva s djecom koja su imala teškoće u razvoju. Više nastavnika sa obukom je rijetko imalo ili nikako nije imalo iskustva u radu s ovom djecom u odnosu na nastavnike bez obuke

Pitanje br. 6

Nastavnici koji su prošli obuku o inkluziji, u rješavanju problema sa učenicima koji imaju teškoće u razvoju najčešće su saradivali sa roditeljima učenika, sa pedagoško psihološkom službom škole, kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu), sa medicinskim ustanovama. Za razliku od njih, znatno manji broj nastavnika koji nijesu prošli kroz obuku o inkluziji manje su pomoć potražili od pedagoško

psihološke službe škole i medicinskih ustanova od nastavnika a najviše samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva. Na ovo pitanje nastavnici koji nijesu prošli obuku su nam dali dosta kontradiktorne odgovore, što govori i o njihovom negdje pravom odnosu prema inkluziji.

Pitanje br. 7

Može se konstatovati da su razlike između tvrdnji dvije upoređene grupe profesora razredne nastave o prihvatanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama statistički značajne, u korist nastavnika koji su prošli obuku. Znatno veći broj nastavnika o inkluziji koji nijesu prošli obuku o vaspitno-obrazovnoj inkluziji, mišljenja je da neki učenici jesu, a neki nijesu prihvaćeni kao i to da uglavnom nijesu prihvaćeni.

Pitanje br. 8

Na pitanje o materijalnoj opremljenosti škole, je značajno veći procenat njih sa obukom o inkluzivnom obrazovanju, mišljenja da imaju ponešto (100%) dok nastavnici bez obuke su mišljenja su da imaju 25% a da praktično nemaju ništa mišljenja je njih 74%.

Iz provedene ankete vidi da nastavnici koji nijesu prošli obuku o inkluziji u najvećem broju nemaju pozitivan stav o uvođenju inkluzije u škole. U cilju sveobuhvatne inkluzivne prakse potrebno je u školama provesti edukaciju svih nastavnika.

Tabela br.7 UPITNIK ZA PREDMETNE NASTAVNIKE KOJI SU EDUKOVANI ZA RAD SA DJECOM SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA

UPITNIK ZA PREDMETNE NASTAVNIKE KOJI SU EDUKOVANI ZA RAD SA DJECOM SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA			
		Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, kad god je to potrebno, uključuju u redovne škole?		
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta	10	37,03
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće	11	40,74
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor	6	22,22
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju		
a)	Dijete sa teškoćama u mentalnom razvoju	11	40,74
b)	Dijete sa oštećenim sluhom	3	11,11
c)	Dijete sa oštećenim vidom	3	11,11
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima	4	14,81
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama	2	7,40
f)	Dijete s govornim smetnjama	3	11,11
g)	Dijete sa smetnjom iz spektra autizma	1	3,70
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:		
a)	Očekivane težine	13	48,14
b)	Veće nego što sam očekivala/o	14	51,85
c)	Manje od očekivanih		
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)		
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu imali iskustva s djecom koja su imala teškoće u razvoju?		
a)	Da skoro u svakoj generaciji	12	44,44
b)	Da, ali veoma rijetko	15	55,55
c)	Ne, do sada		
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?		
a)	Sa pedagoško psihološkom službom škole	15	55,55
b)	Sa roditeljima učenika	27	100
c)	Sa medicinskim ustanovama	2	7,40
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)	23	85,18
e)	Nisam imao/la nikakvu pomoć	9	33,33
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva	5	18,51
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršanjaka u odjeljenju?		
a)	Većina je bila prihvaćena	7	25,92
b)	Neki jesu, neki nijesu	15	55,55
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni	5	18,51
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad sa djecom koja imaju teškoće u razvoju?		
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe	17	62,96
b)	Imamo samo ponešto	10	37,03
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu		

Iz navedene (tabele) vidljiv je poduzorak nastavnika koji su prošli obuku iznosio 27. Evidentno je da se stavovi nastavnika teže mijenjaju i da je neophodno više informisati nastavnike o mogućnostima i sposobnostima djece s teškoćama u razvoju, te da sami steknu iskustva u inkluzivnoj praksi. Samo na takav način nastavnici u većem procentu mogu imati pozitivan stav. Rezultati govore da obuka koju su prošli nastavnici nije dovoljna jer, trebaju dobiti više informacija i steći više iskustva da bi promijenili svoje stavove prema inkluziji.

Pitanje br 1

Na pitanje iz ponuđenog upitnika koje glasi: „Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca s teškoćama u razvoju, kad god je to moguće, uključuju u redovne škole?“ potvrdno se izjasnilo nešto oko (37,03) nastavnika. Oni tvrde da je uključivanje djece s teškoćama u razvoju neotuđivo pravo svakog djeteta. Na isto pitanje 40,74% nastavnika ima stav da je i dalje potreban selektivni pristup prema vrsti razvojne teškoće, a šest nastavnika 22,22% smatra da je inkluzija utopija u našim prilikama.

Pitanje br. 2

U navedenom upitniku na pitanje br. 2. trebalo je da nastavnici odgovore na pitanje koja su djeca u njihovom razredu s teškoćama u razvoju. Na ovo pitanje nastavnici su dali sljedeće odgovore:

- da su imali dijete s mentalnom ometenošću izjasnilo se 11 ili (40,74%) nastavnika;
- dijete s oštećenim sluhom navela su 3 nastavnika (11,11%);
- isto toliki procenat nastavnika navodi da je u njihovom razredu bilo djece s oštećenim vidom;
- dijete s psihomotornim oštećenjima imalo je 4 ili (14,81%) nastavnika;
- s kombinovanim smetnjama 2 odnosno (7,40%) nastavnika;
- s govornim smetnjama 3 ili (11,11%) nastavnika;
- dijete sa smetnjom iz spektra autizma.

Iz odgovora nastavnika može se konstatovati da je najveći broj djece s mentalnom ometenošću u navedenim školama, zatim djece sa psihomotornim oštećenjima, te teškoćama u govoru, a daleko manji broj djece je s teškoćama vida i oštećenjima sluha što je u skladu sa podacima koje je dala Svjetska zdravstvena organizacija gdje se navodi da je manje od 10% djece u svijetu pokazuju teškoće u razvoju (Stefanović ,1980).

Pitanje br. 3

Da su teškoće u radu sa ovom djecom bile očekivane potvrdno je odgovorilo 13 (48,14%) nastavnika, 14 (51,85%) da su teškoće bile veće od očekivanih. Ovaj podatak ukazuje na činjenicu da su nastavnici bili pripremljeni za određene teškoće u radu s ovim učenicima

Pitanje br. 4

Odgovori na postavljeno pitanje: „Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih kratko”, mogu se grupisati u sljedeće odgovore:

- djelimična obučenost i informisanost;
- djeca brzo zaboravljaju naučeno;
- slaba saradnja s porodicom;
- nedostatak motivacije;
- teško se takvo dijete socijalizuje;
- teško usvaja novo gradivo;
- nemogućnost da se više pažnje posveti takvoj djeci;
- saosjećanje grupe sa njima.

Pitanje br. 5

Iskustva u radu s djecom koja imaju teškoće u razvoju imalo je (44,44%) nastavnika. Da, ali veoma rijetko (55,55%). Dakle, većina nastavnika imala je iskustvo u radu s djecom koja imaju teškoće u razvoju što je ohrabrujuće.

Pitanje br. 6

Veoma je značajan podatak za inkluzivnu praksu da su u našim osnovnim školama u Crnoj Gori nastavnici najčešće sarađivali sa pedagoško-psihološkom službom škole u rješavanju problema vezanim za učenike koji su imali teškoće u razvoju (55,55%). Sa roditeljima učenika su sarađivali svi nastavnici. Ovaj podatak govori o dovoljnoj saradnji nastavnika i stručnog tima sa roditeljima, što može biti od važnog uticaja na implementaciju inkluzije. Nastavnici bi trebalo da nastave dosadašnju praksu saradnje sa roditeljima jer ta saradnja je permanentna, ako se ima u vidu značaj saradnje roditelja i škole uopšte za dobar uspjeh djece. Razumljiv je podatak da je (7,40%) nastavnika ostvarivalo saradnju s medicinskim ustanovama, jer se zdravstvena zaštita djece odvija uglavnom preko roditelja i zdravstvenih institucija. Dobro je da ovako veliki procenat od (85,18%) nastavnika razmjenjuje mišljenje sa drugim učiteljima. Nastavnici tvrde da nijesu imali nikakvu pomoć,

a da su radili na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva mišljenja je (33,33%) nastavnika.

Pitanje br. 7

Nastavnici (25,92%) misle da su djeca s teškoćama u razvoju dobro prihvaćena od strane svojih vršnjaka u razredu, (18,51%) a da nijesu dobro prihvaćena, dok (55,55%) nastavnika navodi da neki jesu neki nijesu prihvaćeni od svojih vršnjaka.

Pitanje br. 8

Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad sa djecom koja imaju teškoće u razvoju je veoma značajno pitanje za proces provođenja inkluzije. Nastavnici su u najvećem procentu odgovorili da imaju samo ponešto od sredstava (37,03%), a da nemaju praktično ništa za potrebe rada s djecom s teškoćama u razvoju navodi (62,96%) nastavnika.

STAVOVI PREDMETNIH NASTAVNIKA KOJI NIJESU PROŠLI OBUKU O INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU

**Tabela br. 8 STAVOVI PREDMETNIH NASTAVNIKA KOJI NIJESU EDUKOVANI
ZA RAD SA DJECOM SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA**

UPITNIK ZA PREDMETNE NASTAVNIKE KOJI NIJESU EDUKOVANI ZA RAD SA DJECOM SA SMETNJAMA I TEŠKOĆAMA U RAZVOJU			
	N=27	Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama kad god je to potrebno, uključuju u redovne škole?		
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta	11	40,74
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće	13	48,14
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaš odgovor	3	11,11
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju		
a)	Dijete sa teškoćama u intelektualnom razvoju	4	14,81
b)	Dijete sa oštećenim sluhom	3	11,11
c)	Dijete sa oštećenim vidom	3	11,11
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima	5	18,51
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama	6	22,22
f)	Dijete s govornim smetnjama	2	7,40
g)	Djeca sa smetnjama iz spektra autizma	4	14,81
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:		
a)	Očekivane težine	12	44,44
b)	Veće nego što sam očekivala/o	15	55,55
c)	Manje od očekivanih		
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)		
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu imali iskustva sa djecom koja su imala teškoće u razvoju.		
a)	Da, skoro u svakoj generaciji	9	33,33
b)	Da, ali veoma rijetko	18	66,66
c)	Ne, do sada		
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?		
a)	Sa pedagoško- psihološkom službom škole	15	55,55
b)	Sa roditeljima učenika	19	70,37
c)	Sa medicinskim ustanovama		
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)	22	74,07
e)	Nijesam imao/la nikakvu pomoć	4	14,81
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva	3	11,11
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršanjaka u odjeljenju?		
a)	Većina je bila prihvaćena	15	55,55
b)	Neki jesu, neki nijesu	12	44,44
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni		
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaze odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad s djecom koja imaju teškoće u razvoju?		
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe	10	37,03
b)	Imamo samo ponešto	17	62,96
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu		

Pitanje br. 1

Kada je u pitanju uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole, onda se odgovori nastavnika koji nisu prošli obuku o vaspitno-obrazovnoj inkluziji, mogu svrstati u 3 grupe. Najviše je onih nastavnika koji smatraju da je i dalje nužan selektivni pristup prema vrsti i težini teškoće u razvojnu djeteta (48,14%); nešto manje nastavnika misli da je uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole dječije neotuđivo pravo (40,74%); najmanje nastavnika (11,11%) navodi da je to utopija u našim uslovima.

Pitanje br. 2

Nastavnici navode da su u odjeljenjima imali najviše djece sa:

- zatim djeca s kombinovanim smetnjama (22,22%),
- djeca s psihomotornim oštećenjima (18,51%),
- sa smetnjama iz spektra autizma (14,81)
- mentalnom ometenošću (14,81%),
- djece s oštećenim vidom (11,11%),
- s oštećenjem sluha (11,11%)
- govornim teškoćama (7,40%) i

Pitanje br. 3

Polovina nastavnika (55,55%) je izjavila da su teškoće koje su imali u radu s djecom s teškoćama u razvoju bile veće od onih koje su očekivali, što govori o neinformiranosti i nedovoljnoj pripremljenosti nastavnika za prihvatanje i rad s ovom djecom. Dok je 44,44% nastavnika je smatralo da su imali djecu s teškoćama u razvoju i da su bile očekivane.

Pitanje br. 4

Teškoće s kojima su se nastavnici susretali u radu s djecom s teškoćama u razvoju odgovori su:

- Teškoće u savladavanju nastave,
- Slabo razumije suštinu,
- Ne razdvaja bitno od nebitnog,
- Nije u stanju da logički poveže činjenice,
- Ne shvata uzročno- posledične veze,
- Ispoljava mentalnu blokadu,
- Teško je korektno ocijeniti takvo dijete,
- Usporava čitavo odjeljenje,
- Ne ispunjava ni minimum zahtjeva,
- Često izostaje sa nastave,
- Ima teškoće u zapamćivanju,
- Spor je,

- Odbija da radi, samo ćuti,
- Brzo se umara,
- Ne vježba dovoljno,
- Ova djeca su preopterećena,
- Vaspitni problemi,
- Sklonost destruktivnom ponašanju,
- Aktivna i pasivna izolacija (djeca ih ne prihvataju, a ni oni njih),
- Otežana komunikacija,
- Druga djeca ih ismijavaju i teško ih je spriječiti,
- Sklonost nepromišljenim ispadima,
- Traže beskrajnu pažnju, a ništa ne daju,
- Ne poštuju nastavnike, a ni drugu djecu,
- Prekidaju nastavnike usljed rečenice.

Pitanje br. 5

Anketirani nastavnici koji su posjedovali predznanje u svom pedagoškom radu s djecom sa posebnim obrazovnim potrebama je (33,33%), 66,66% nastavnika je izjavilo da su imali rijetko takva iskustva.

Pitanje br. 6

Radeći s djecom s teškoćama u razvoju nastavnici su najčešće tražili pomoć od pedagoško-psihološke službe (55,55%), zatim od roditelja tih učenika (70,37%), od svojih kolega koji su već posjedovali predznanje u radu s takvom djecom (74,07%). Bilo je i nastavnika koji su samostalno rješavali problem na osnovu svog pedagoškog i roditeljskog iskustva. (11,11%), kao i oni koji su se izjasnili da nijesu imali pomoć nikakvu (14,81%).

Pitanje br. 7

Većina djece s teškoćama u razvoju su bila dobro prihvaćena od strane svojih vršnjaka - tako tvrdi 55,55,% nastavnika. Prema ovoj djeci bilo je i selektivne prihvaćenosti od strane njihovih vršnjaka tvrdi 44,44% nastavnika.

Pitanje br. 8

Odgovori na osmo pitanje kreću se od odgovora da škola u kojoj nastavnici rade nema praktično nikakvih sredstava za rad s ovom djecom (tako tvrdi 62,96% nastavnika) do onih koji imaju samo ponešto od potrebnih sredstava (37,03%) odgovora.

RAZLIKA IZMEĐU STAVOVA PREDMETNIH NASTAVNIKA KOJI SU PROŠLI I KOJI NIJESU PROŠLI OBUKU O INKLUZIJU

Tabela br. 9 Razlika između stavova predmetnih nastavnika koji su prošli i koji nijesu prošli obuku o inkluziji

		Nastavnici sa obukom		Nastavnici bez obuke	
		Broj	%	Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate inicijativu Ministarstva da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, kad god je to potrebno, uključuju u redovne škole?				
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta	16	59,25	11	40,74
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće	11	40,74	16	59,25
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor				
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju				
a)	Dijete sa teškoćama u intelektualnom razvoju	11	40,74	4	14,81
b)	Dijete sa oštećenim sluhom	3	11,11	3	11,11
c)	Dijete sa oštećenim vidom	3	11,11	3	11,11
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima	4	14,81	5	18,51
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama	2	7,40	6	22,22
f)	Dijete s govornim smetnjama	3	11,11	2	7,40
g)	Dijete sa smetnjama iz spektra autizma	1	3,70	4	14,81
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:				
a)	Očekivane težine	13	48,14	12	44,44
b)	Veće nego što sam očekivala/o	14	51,85	15	55,55
c)	Manje od očekivanih				
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)				
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu, imali iskustva sa djecom koja su imala teškoće u razvoju.				
a)	Da, skoro u svakoj generaciji	12	44,44	9	33,33
b)	Da, ali veoma rijetko	15	55,55	18	66,66
c)	Ne do sada				
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?				
a)	Sa pedagoško psihološkom službom škole	15	55,55	15	55,55
b)	Sa roditeljima učenika	27	100	19	70,37
c)	Sa medicinskim ustanovama	2	7,40		
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)	23	85,18	22	74,07
e)	Nisam imao/la nikakvu pomoć	-9	-33,33	4	14,81
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva	5	18,51	3	11,11
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršanjaka u odjeljenju?				
a)	Većina je bila prihvaćena	15	55,55	7	25,92
b)	Neki jesu neki nijesu	15	55,55	12	44,44
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni	5	18,51		

8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad sa djecom koja imaju teškoće u razvoju?				
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe	17	62,96	10	37,03
b)	Imamo samo ponešto	10	37,03	17	62,96
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu				

Pitanje br. 1

Značajno veći broj nastavnika koji je prošao obuku o inkluziji, u odnosu na nastavnike bez obuke, smatra da je školovanje djece s teškoćama u razvoju neotuđivo pravo svakog djeteta, dok nastavnici bez obuke misle da je i dalje potreban selektivan pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće, kao i to da je vaspitno-obrazovna inkluzija djece s teškoćama u razvoju utopija. Razlike između broja odgovora obje kategorije nastavnika na svim stavovima u pitanju br. 1 su statistički značajne.

Pitanje br. 2

Nastavnici koji su prošli obuku o vaspitno-obrazovnoj inkluziji imali su u razredu značajno veći broj djece usporenog kognitivnog razvoja, a manji broj djece s oštećenim vidom u odnosu na nastavnike koji nijesu prošli obuku. Djeca s ostalim teškoćama u razvoju bila su nastavnika koji nijesu prošli obuku.

Pitanje br. 3

Nastavnici koji su prošli obuku o inkluziji su u manjem broju očekivali teškoće u radu s djecom s teškoćama u razvoju, za razliku od nastavnika koji nijesu prošli obuku. Veći % nastavnika bez obuke o inkluziji izjavio je da su imali teškoće koje su imali učenici veće od onih koje su očekivali ili manje od očekivanih.

Pitanje br. 4

Odgovori na pitanje br. 4 su opisni i nijesu testirani.

Pitanje br. 5

Značajno veći broj nastavnika koji su prošli obuku o inkluziji u odnosu na nastavnike koji nijesu prošli obuku o inkluziji, imali su u svom dosadašnjem radu iskustva s djecom koja su imala teškoće u razvoju. Više nastavnika bez obuke je rijetko imalo ili nikako nije imalo iskustva u radu s ovom djecom u odnosu na nastavnike sa obukom .

Pitanje br. 6

Nastavnici koji nijesu prošli obuku o inkluziji, u rješavanju problema s učenicima koji imaju teškoće u razvoju najčešće su saradivali sa roditeljima učenika. Za razliku od njih,

znatno veći broj nastavnika koji su prošli kroz obuku o inkluziji češće su pomoć potražili od pedagoško psihološke službe škole i medicinskih ustanova od nastavnika koji nijesu imali takvu obuku.

Pitanje br. 7

Može se konstatovati da su razlike između tvrdnji dvije upoređene grupe profesora razredne nastave o prihvatanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama statistički značajne, u korist nastavnika koji su prošli obuku. Znatno veći broj nastavnika o inkluziji koji nijesu prošli obuku o vaspitno-obrazovnoj inkluziji, mišljenja je da neki učenici jesu, a neki nijesu prihvaćeni.

Pitanje br. 8

Signifikantna razlika je utvrđena na pitanju o materijalnoj opremljenosti škole u korist nastavnika bez obuke, kod kojih je značajno veći procenat njih mišljenja da posjeduju ponešto za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama.

Iz sprovedene ankete na području Berana se vidi da nastavnici koji nijesu prošli obuku o inkluziji u najvećem broju nemaju pozitivan stav o uvođenju inkluzije u škole. U cilju sveobuhvatne inkluzivne prakse potrebno je u školama provesti edukaciju svih nastavnika.

ZAKLJUČAK

Stavovi roditelja prema vaspitno-obrazovnoj inkluziji predstavljaju važan subjektivni faktor koji značajno utiče na ostvarivanje pretpostavki za uspješno sprovođenje inkluzije. Ukoliko roditelji imaju neadekvatne stavove, odbijanje ili nerealan stav prezaštićivanja djece, mogu nastati ozbiljniji problemi u socijalnom i emocionalnom prilagođvanju djeteta i roditelja, što će negativno uticati na ostvarenje procesa inkluzije. Za cjelokupnu organizaciju i sprovođenje inkluzije, mišljenja smo da su stavovi roditelja koji imaju djecu s teškoćama u razvoju, veoma značajni. Oni najbolje poznaju svoju djecu i mogu dobro procijeniti koji je od načina organizovanog vaspitno-obrazovnog rada najprimjereniji za njihovu djecu.

Našim istraživanjem, utvrđeno je da roditelji djece bez teškoća u razvoju imaju u najvećem broju slučajeva pozitivan stav prema inkluziji iako ima razlike, što znači da roditelji djece bez smetnje i teškoće u razvoju (22,22%) smatraju da za njihovu djecu nije bilo dobro i korisno zajedničko školovanje. Naime, roditelji djece s teškoćama u razvoju imaju pozitivniji stav prema inkluziji. **Hipoteza koja glasi: roditelji djece sa posebnim obrazovnim potrebama u razvoju imaju realniji stav o inkluziji u odnosu na roditelje djece bez smetnje i teškoće u razvoju je potvrđena.**

Obuka nastavnika se odnosi prije svega na njihovo informisanje o prihvatanju djece s teškoćama u razvoju u redovne razrede, na rad tima, na kreiranje i primjenu prilagođenih programa, na čvršću kooperaciju s roditeljima, pedagoško-psihološkim službama, zdravstvenim i socijalnim službama, te primjenu savremenijih metoda u radu s ovom djecom. Subjektivne mogućnosti vaspitanja, obrazovanja i rehabilitacije djece s teškoćama u razvoju u redovnim školama predstavljaju, uz ostale značajne faktore, važan segment za uspješnu realizaciju inkluzije. Stavovi nastavnika su jedan od bitnih subjektivnih faktora. Evidentno je da se stavovi nastavnika teže mijenjaju i da je neophodno više informisati nastavnike o mogućnostima i sposobnostima djece s teškoćama u razvoju, te da sami steknu iskustva u inkluzivnoj praksi. Samo na takav način nastavnici u većem procentu mogu imati pozitivan stav. Rezultati govore da obuka koju su prošli nastavnici nije dovoljna jer, trebaju dobiti više informacija i steći više iskustva kako bi poboljšali svoje kompetencije za rad. **H-2: pretpostavlja se da je nastavnicima edukacija za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, doprinijela poboljšanju vještine za rad. Ova hipoteza je potvrđena.**

Upoređujući odgovore koje smo dobili upitnikom, a predstavljeni su tabelom br. 4 i tabelom br. 7, zaključujemo da je H-3 koja glasi: **profesori razredne nastave posjeduju**

pozitivniji odnos prema vaspitno-obrazovnoj inkluziji u odnosu na nastavnike predmetne nastave, verifikovana.

Prema svim odgovorima ispitanika možemo zaključiti da je glavna hipoteza, **H-g efekti inkluzivnog obrazovanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Beranama je na pozitivnom nivou po procjeni ispitanika, je potvrđena.** Za postizanje što pozitivnijih stavova prema zajedničkom školovanju sve djece, nezvano za različitosti potrebno je pravilno informisati roditelje i nastavnike o sposobnostima i mogućnostima razvoja djece s teškoćama u razvoju. Potrebno je u kontinuitetu sprovesti edukaciju roditelja i nastavnika o implementaciji inkluzivnog obrazovanja, jer je to proces koji dugo traje i zahtijeva čestu evaluaciju.

LITERATURA

1. Ainscow, & Haile-Giorgis (1999). Educational arrangements for children categorized as having special needs in Central and Eastern Europe. London: European Journal of Special needs in Education Kogan.
2. Bouillet, D. (2010). Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bouillet, D., Domović, V., i Ivančević, S. (2017). Uvjerenja studenata učiteljskog studija i zaposlenih učitelja o inkluzivnoj praksi. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 53(2), 32-46. <https://doi.org/10.31299/hrri.53.2.3>
4. Bezinović, P. (2006). Samovrjednovanje u funkciji unaprjeđivanja kvalitete škola: Europska iskustva i hrvatske mogućnosti. U: H. Vrgoč (ur.), Promjenama do uspješnog učenja i kvalitetne škole. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
5. Biondić, I. (1993). Integrativna pedagogija: Odgoj djece s posebnim potrebama. Zagreb: Školske Novine st.86.
6. Daniels, E.R., Stafford, K. (2003). Kurikulum za inkluziju. Razvojno-primjereni program za rad s djecom s posebnim potrebama, Zagreb: Korak po korak.
7. Eklinth, K. (2000). The right all children and young people to a good education in a unified school for all pupils. Meeting Special and Diverse Educational Needs: Making Inclusive Education a Reality. Helsinki: Ministry for Foreign Affairs of Finland, Department for International Development Cooperation & Niilo Mäki Institute 99-107.
8. Evans P. (2000). Including students with disabilities in mainstream schools Meeting Special and Diverse Educational Needs: Making Inclusive Education a Reality. Helsinki: Ministry for Foreign Affairs of Finland, Department for International Development Cooperation & Niilo Mäki Institute 31-40.
9. Florian, L. i Rouse, M. (2009). Projekat inkluzivne prakse u Škotskoj: obrazovanje nastavnika za inkluzivno obrazovanje. Nastavni rad i obrazovanje nastavnika, 25, 594-601.
10. Hrnjica S, (2004). Škola po meri deteta – Priručnik za rad sa učenicima osnovne škole ometenim u razvoju. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta; Save The Children UK, Kancelarija u Beogradu.
11. Jablan, B., Lončar, N., Stanimirov, K., Anđelković, M. (2020). Stavovi nastavnika seoskih i gradskih osnovnih škola prema inkluziji, 10. mednarodna konferenca EDUvision 2020»Izzivi in nove priložnosti poučevanja na daljavo«Zbornik prispevkov, 639-649.
12. Janjić, B. , Milojević, N. , Lazarević, S. (2012). Primena i unapređenje inkluzivnog obrazovanja u Srbiji, Priručnik za zaposlene u vrtićima i školama.

- 13.** Japundža-Milisavljević, M., Đurić-Zdravković, A., Milanović-Dobrota, B. (2022). Stavovi prosvetnih nastavnika prema inkluziji; Specijalna edukacija i rehabilitacija, Vol. 21, Br. 1, 15 – 30.
- 14.** Krampač-Grljušić, A., (2017). Učenici s teškoćama u redovitom školskom sustavu: priručnik za učitelje razredne nastave, Školska knjiga.
- 15.** Lalvani, P. (2013). Privilege, compromise, or social justice: teachers' conceptualizations of inclusive education. *Disability & Society*, 28(1), 14-27. doi:10.1080/09687599.2012.692028
- 16.** Lewis, A., Lewis, V., (1988) Young Children's Attitudes after a Period of Integration Towards Persons with Severe Learning Difficulties, *European Journal of Special Needs Education*, 3, 3, 161-171.
- 17.** Mikas, D., Roudi, B., (2012). Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u ustanovama predškolskog odgoja. *Paediatr Croat.* 56(1): 207-214.
- 18.** Mamić, N. (2012). Samoprocjena kompetencija i edukacijske potrebe odgojitelja u inkluzivnom dječjem vrtiću. Specijalistički rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- 19.** Martan, V. (2018). Pregled istraživanja inkluzivnog odgoja i obrazovanja iz perspective učitelja i studenata. *Školski vjesnik*, 67 (2), 265-284. Preuzeto <https://hrcak.srce.hr/216729>
- 20.** Mešalić, Š. Hadžić S., Malkić, A., Mešković, A., Mešanović, S., Marković, M., Krstanović, S., Mehić, A., Ilić, Z., Zonić, M., Isabegović, E., (2000). Rezultati ispitivanja nekih subjektivnih i objektivnih pretpostavki za provođenje integracije u osnovnim školama. Zbornik radova sa međunarodnog seminara „Pozitivna integracijska praksa”. Univerzitet u Tuzli - Udruženje studenata sa posebnim potrebama i volontera 113-128.
- 21.** Moreno, J. C., Jan, M. M., Navo, E. P., & Moreno, J. R. (2015). Inclusive education in schools in rural areas. *Journal of New Approaches in Educational Research (NAER Journal)*, 4(2), 107-114. doi:10.7821/naer.2015.4.120
- 22.** Milovanović, S. (2008). Socijalni aspekti inkluzije romske dece iz naselja Deponija u obrazovni sistem, *Pedagogija*, 3 (1), 305-318.
- 23.** Mešalić, Š., Pehić, I., & Adilović, M., (2011). Inkluzija u praksi iz perspective osnovnoškolskih nastavnika, Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici br. 9.
- 24.** Mešalić, Š., Mahmutagić, A., Hadžihasanović, H. (2004). Edukacija i socijalizacija učenika usporenog kognitivnog razvoja, Univerzitet u Tuzli, Defektološki fakultet.
- 25.** Mešalić, Š. Šakotić, N., Nikolić, M: (2007). Pristup inkluzivnoj praksi u vaspitanju i obrazovanju, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica.

26. Novović, T. (2010). Položaj i perspektive djece sa smetnjama/teškoćama u razvoju u redovnom obrazovnom sistemu, Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti, obrazovanje, Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, str. 203-206.
27. Pantić, N. (ed.) (2008). Usaglašavanje programa obrazovanja prosvetnih radnika u zemljama Zapadnog Balkana. Tuning Teacher Education in the Western Balkans. Beograd: Centar za obrazovne politike.
28. Pavlović-Breneselović, D. (2010). Partnerstvo u obrazovanju. Beograd.
29. Rajović, V., Radulović, L. (2007). Kako nastavnici opažaju svoje inicijalno obrazovanje: na koji način su sticali znanja i razvijali kompetencije. Nastava i vaspitanje, 4, 413-435.
30. Stančić, Z. (2000). Iskustva u svezi s edukacijskom integracijom djece i mladeži s posebnim potrebama u Republici Hrvatskoj. Defektologija (5) 5, 37-42.
31. Stančić, V. (1985). Evaluacija socijalizacijskih i obrazovnih efekata odgoja, obrazovanja i reh Stančić, V. (1982). Odgojno obrazovna integracija djece s teškoćama u razvoju. Defektološki fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
32. Steenlandt, D (1996). UNESCO and inclusive Education. Ectourage Inclusive Education Vol.9, 4, 8-9.
33. Sebba, J. and i Ascow, M (1996). International developments in inclusive education: mapping the issues, Cambridge Journal of Education 2, 2, 75-80.
34. Šakotić, N. Veljić, Č. (2010). Primjena individualnog razvojnog obrazovnog plana u VOP-u, Međunarodna naučno-stručna konferencija, Unapređenje kvalitete života djece i mladih, Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli.
35. Šakotić, N. (2008). Etička dimenzija u inkluzivnom obrazovanju, Univerzitet u Kragujevcu - Naučni skup- Jagodina.
36. Šakotić, N. (2009). Efekti inkluzivne prakse u osnovnim školama u Crnoj Gori, Montenegro CHESS, Nikšić, str. 212.
37. Šakotić, N. (2006). Stavovi nastavnika i defektologa prema vaspitno-obrazovnoj integraciji u nekim školama sa područja Crne Gore, Pedagoška stvarnost, br.9- 10, Savez pedagoških društava Vojvodine, Novi Sad.
38. Šakotić, N. Mešalić, Š. Hrnjica, S.(2009). Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje u osnovnoj školi, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica.
39. Šakotić, N., (2016). Inkluzivno obrazovanje, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, ISBN 978-86-7664-135-2, COBIS.CG-ID 304363368.

40. Šakotić, N: (2017). Inkluzivno obrazovanje u Crnoj Gori , Međunarodna konferencija; Izlaganje po pozivu organizatora, Social inclusion of persons with disabilities:importance and supporting programmes, Collection of papers: Novi Sad , TCIP, ISBN 978-86-80326-05-4.
41. Šakotić, N., Šoškić, B., (2016). Kompetencije nastavnika u kreiranju kurikuluma za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama; Originalni naučni članak; VII Međunarodna naučno-stručna konferencija“ Unapređenje kvalitete života djece i mladih« Tuzla.
42. Šakotić, N., (2019). Modeli integracije i inkluzije, Monografija, Filozofski fakultet, Nikšić, ISBN 978-9940-9775-0-4, COBISS CG-ID 30911248;
43. Šakotić, N., (2017). Stav roditelja djece bez teškoća u razvoju prema inkluziji, Međunarodna konferencija; Originalni naučni članak, Social inclusion of persons with disabilities: importance and supporting programmes, Collection of papers: Novi Sad, TCIP, 2017, ISBN 978-86-80326-05-4; str. 93-110.
44. Šarenac, O. (1999). Integracija – jedan mogući eksperiment, UNOPS, Print, Sarajevo. str.194
45. Šarenac, O. (2003). Inkluzija ili potpuno uključivanje djece s posebnim potrebama u redovne škole. Naša škola, 6, 12-14. Sarajevo.
46. Trnka, V., Skočić Mihić, S. (2012). Odgajatelj u radu s djetetom s poremećajima iz autističnog spektra – prikaz slučaja iz perspektive studenta, Magistra Iadertina, 7,1,189-202.
47. Turnbull A. P. Schultz J.B. (1979). Mainstreaming handicapped students: A guide for the classroom teacher. Allyn and Bacon Inc., Boston - London – Sydney.
48. Tomić, I., Nikolić M. (2021). Stavovi roditelja dece tipičnog razvoja prema inkluziji dece sa smetnjama u razvoju, Specijalna edukacija i rehabilitacija, vol. 20, br. 2, Beograd.
49. Unkoosing, K. and Phillips, D. (1999). Supporting families in the early education of children with special needs the perspectives of Portage home visitors Special Needs Education, Vol.14, 3, 198-211.
50. Vujačić, M., Lazarević, E., & Đević, R. (2015). Inkluzivno obrazovanje – od zakonske regulative do praktične realizacije. Teme, 39(1), 231-247.
51. Zakon o obrazovanju i vaspitanju djece sa posebnim potrebama. Službeni list Republike Crne Gore br. 80/04.
52. Zgaga, P. (ed.) (2006). Izgledi za obrazovanje nastavnika u Jugoistočnoj Evropi. The Prospects of Teacher Education in South-east Europe. Ljubljana: Univerzitet Ljubljana.
53. Zrilić, S. (2018). Razlikovni kurikulum kao pretpostavka uspješne inkluzije, Pregledni rad, MAGISTRA IADERTINA, (13) (161-180).

54. Živanović, V. (2011). Savremene obrazovne intervencije u borbi protiv socijalne isključenosti predškolske dece, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, Zbornik br. 1, Kikinda.

PRILOZI

Prilog 1

UPITNIK ZA RODITELJE DJECE BEZ TEŠKOĆE U RAZVOJU								
1.	Da li i sada, nakon godinu dana, smatrate da je za Vaše dijete bilo dobro što je upisano u redovnu školu sa svojim vršnjacima, a gdje je bilo upisano dijete s teškoćom u razvoju?	Broj		%		Uk:		
a)	Da, to je bilo veoma korisno za njegov razvoj							
b)	Bolje bi bilo da je dijete upisano u integrisano odjeljenje ili Resursni centar							
c)	Neki drugi odgovor (navesti kratko)			-Trebalo je prije početka nastave upoznati sve roditelje, edukovati				
2.	Molimo Vas da navedete šta ste očekivali kada ste Vaše dijete upisali u redovnu školu u odjeljenju sa djetetom s teškoćom u razvoju?	Da		Djel.		Ne		Uk:
		Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.
c)	Da se socijalizuje							
b)	Bolja priprema za svakodnevni život							
c)	Nešto drugo, (navedite šta)							
3.	Molimo Vas da nam sada, nakon skoro protekle godine u školi, navedete da li su i koliko navedena očekivanja bila ispunjena.	Da		Djel.		Ne		Uk:
		Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.
a)	Bolja priprema za svakodnevni život							
c)	Bolja socijalizovanost							
h)	Nešto drugo (navesti šta)							
4.	Da li ste se pokajali što ste prihvatili savjet da dijete upišete u ovu školu?							
a)	Ne							
b)	Bilo je kriza, ali mislim da je to korisno za dijete							
c)	Da							-
5.	Da li ste stekli utisak da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zato što je učiteljica/učitelj obraćala/o više pažnje na djecu s teškoćom u razvoju?							
a)	Ne							
b)	Da, u početku, ali je kasnije sve bilo u redu							
c)	Da							
6.	Da li ćete iduće godine ponovo upisati dijete u isto odjeljenje gdje je i dijete s teškoćom u razvoju, ili ćete se odlučiti za drugu školu?							
a)	Da							
c)	Ne							
7.	Kakvi su Vaši utisci o dosadašnjem boravku Vašeg djeteta u školi?							
a)	Pozitivni							
c)	Negativni							

8.	Ako ste smatrali da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zbog posvećenog rada sa djecom koja imaju teškoće u razvoju, da li ste se nekom obraćali zbog toga?				
a)	Nisam imalo/la taj problem				
b)	Obraćao/la sam se učiteljici/učitelju				
c)	Obraćao sam se pedagogu/psihologu				
9.	Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane učitelja?				
a)	Sasvim dobro				
b)	Korektno, ali sa distancom				
c)	Mislim da je bilo loše prihvaćeno				
10.	Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane vršnjaka u razredu?				
a)	Sasvim dobro				
b)	Korektno, ali uzdržano				
c)	Mislim da nije bilo prihvaćeno				
11.	Da li je po Vašem mišljenju Vaše dijete nešto dobilo time što je imalo priliku da se zajedno školuje sa nekim djetetom koje ima teškoće u razvoju?	Da	Ne		
		Br.	%	Br.	%
					Uk:
a)	Da, to mu je pomoglo da realnije shvati život				
b)	Steklo je potrebu da pomaže drugima				
c)	Bolje je razumjelo one koji imaju problema				
12.	Da li pomažete djetetu u savladavanju školskih obaveza?				
a)	Da, gotovo svakodnevno				
b)	Povremeno				
c)	Angažujemo nastavnika da mu pomogne				
d)	Ne, nema potrebe				
e)	Nešto drugo (navedite šta ukratko)				
13.	Da li je Vaše dijete u kući govorilo o svojim drugovima/drugaricama iz odjeljenja				
a)	Da, uglavnom sa simpatijom				
b)	Da, uz kritičke primjedbe (bilo znanje ili ponašanje)				
c)	Rijetko ih je pominjalo				
14.	Da li se Vaše dijete družilo sa nekim djetetom iz odjeljenja (ili škole) koje je imalo razvojne teškoće ?				
a)	Da, ali samo u školi				
b)	Da, i kod kuće i u školi				
c)	Ne				
15.	Molim Vas da nam ukratko, na osnovu dosadašnjeg iskustva, iznesete mišljenje o: a) Eventualnim dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez razvojnih teškoća b) Eventualnim teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez razvojnih problema (Odgovori na ovo pitanje dati su opisno u interpreta-ciji rezultata)				

Prilog 2

UPITNIK ZA RODITELJE DJECE KOJA IMAJU TEŠKOĆE U RAZVOJU								
1.	Da li i sada, nakon skoro godinu dana, smatrate da je za Vaše dijete bilo dobro što je bilo upisano u redovnu školu sa svojim vršnjacima?	Broj		%		Uk:		
a)	Da, to je bilo veoma korisno za njegov razvoj							
d)	Bolje bi bilo da je dijete upisano u integrisano odjeljenje pri redovnoj školi ili u Resursni centar							
e)	Neki drugi odgovor (navesti kratko)							
2.	Molimo Vas da navedete šta ste očekivali kada ste Vaše dijete upisali u redovnu školu?	Da		Djel.		Ne		Uk:
		Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.
a)	Da se bolje pripremi za život							
b)	Da se socijalizuje							
c)	Da razvije vještine važne za život							
d)	Nešto drugo, (navedi šta): (Roditeljski navodi dati su opisno u interpretaciji rezultata)							
3.	Molimo Vas da nam sada, nakon skoro protekle godine u školi, navedete koja su od navedenih očekivanja bila ispunjena.	Da		Djel.		Ne		Uk:
		Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.
a)	Bolja priprema za svakodnevni život							
b)	Bolja socijalizovanost							
c)	Bolja razvijenost vještina za život							
d)	Nešto drugo (navesti šta)							
4.	Da li ste se pokajali što ste prihvatili savjet da dijete upišete u redovnu školu?							
a)	Ne							
b)	Bilo je kriza ali mislim da je to korisno za dijete							
c)	Da							
5.	Da li ste stekli utisak da su ostala djeca bila zapostavljeno zato što je učiteljica/učitelj obraćala/o više pažnje na Vaše dijete?							
a)	Ne							
b)	Da, u početku, ali je kasnije sve bilo u redu							
c)	Da							
6.	Da li ćete iduće godine ponovo upisati dijete u isto odjeljenje ?							
a)	Da							
b)	Ne							
7.	Kakvi su Vaši utisci o dosadašnjem boravku Vašeg djeteta u školi?							
a)	Pozitivni							
b)	Negativni							
8.	Ako ste smatrali da je Vaše dijete bilo zapostavljeno zbog posvećenog rada sa ostalom djecom, da li ste se nekom obraćali zbog toga?							
a)	Nisam imala/ao taj problem							
b)	Obraćao/la sam se učiteljici/učitelju							
c)	Obraćao/la sam se pedagogu/psihologu							

9.	Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane učitelja?				
a)	Sasvim dobro				
b)	Korektno, ali sa distancom				
c)	Mislim da je bilo loše prihvaćeno				
10.	Kako je Vaše dijete bilo prihvaćeno od strane vršnjaka u razredu?				
a)	Sasvim dobro				
b)	Korektno, ali uzdržano				
c)	Mislim da nije bilo prihvaćeno				
11.	Da li je, po Vašem mišljenju, Vaše dijete nešto dobilo time što je imalo priliku da se zajedno školuje sa djecom bez teškoća u razvoju?	Da	Ne		
		Br.	%	Br.	%
a)	Da, to mu je pomoglo da realnije shvati život				
b)	Steklo je potrebu da pomaže drugima				
c)	Bolje je razumjelo one koji imaju problema				
12.	Da li pomažete djetetu u savladavanju školskih obaveza?				
a)	Da, gotovo svakodnevno				
b)	Povremeno				
c)	Angažujemo nastavnika da mu pomogne				
d)	Ne, nema potrebe				
e)	Nešto drugo (navedite šta ukratko)				
13.	Da li je Vaše dijete u kući govorilo o svojim drugovima /drugaricama iz odjeljenja				
a)	Da, uglavnom sa simpatijom				
b)	Da, uz kritičke primjedbe (bilo znanje ili ponašanje)				
c)	Rijetko ih je pominjalo				
14.	Da li se Vaše dijete družilo sa nekim djetetom iz odjeljenja (ili škole)?				
a)	Da, ali samo u školi				
b)	Da, i kod kuće i u školi				
c)	Ne				
15.	Molim Vas da nam ukratko, na osnovu dosadašnjeg iskustva, iznesete mišljenje o: a) Eventualnim dobrim stranama zajedničkog školovanja djece sa i bez razvojnih teškoća b) Eventualnim teškoćama u zajedničkom školovanju djece sa i bez razvojnih problema (Odgovori na ovo pitanje dati su opisno u interpretaciji rezultata)				

Prilog 3

UPITNIK ZA NASTAVNIKE RAZREDNE NASTAVE KOJI SU PROŠLI OBUKU			
		Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, kad god je to moguće, uključuju u redovne škole?		
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta		
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće		
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor		
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju		
a)	Dijete sa teškoćama u mentalnom razvoju		
b)	Dijete sa oštećenim sluhom		
c)	Dijete sa oštećenim vidom		
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima		
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama		
f)	Dijete s govornim smetnjama		
g)	Dijete sa smetnjom iz spektra autizma		
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:		
a)	Očekivane težine		
b)	Veće nego što sam očekivala/o		
c)	Manje od očekivanih		
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)		
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu imali iskustva s djecom koja su imala teškoće u razvoju?		
a)	Da skoro u svakoj generaciji		
b)	Da, ali veoma rijetko		
c)	Ne, do sada		
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?		
a)	Sa pedagoško psihološkom službom škole		
b)	Sa roditeljima učenika		
c)	Sa medicinskim ustanovama		
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)		
e)	Nisam imao/la nikakvu pomoć		
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva		
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?		
a)	Većina je bila prihvaćena		
b)	Neki jesu, neki nijesu		
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni		
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad sa djecom koja imaju teškoće u razvoju?		
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe		
b)	Imamo samo ponešto		
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu		

Prilog 4

UPITNIK ZA NASTAVNIKE RAZREDNE NASTAVE KOJI NIJESU PROŠLI OBUKU			
	N=	Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, kad god je to moguće, uključuju u redovne škole?		
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta		
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće		
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor		
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju		
a)	Dijete sa teškoćama u intelektualnom razvoju		
b)	Dijete sa oštećenim sluhom		
c)	Dijete sa oštećenim vidom		
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima		
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama		
f)	Dijete s govornim smetnjama		
g)	Djeca sa smetnjama iz spektra autizma		
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:		
a)	Očekivane težine		
b)	Veće nego što sam očekivala/o		
c)	Manje od očekivanih		
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)		
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu imali iskustva sa djecom koja su imala teškoće u razvoju.		
a)	Da, skoro u svakoj generaciji		
b)	Da, ali veoma rijetko		
c)	Ne, do sada		
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?		
a)	Sa pedagoško- psihološkom službom škole		
b)	Sa roditeljima učenika		
c)	Sa medicinskim ustanovama		
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)		
e)	Nijesam imao/la nikakvu pomoć		
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva		
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?		
a)	Većina je bila prihvaćena		
b)	Neki jesu, neki nijesu		
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni		
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad s djecom koja imaju teškoće u razvoju?		
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe		
b)	Imamo samo ponešto		
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu		

Prilog 5

UPITNIK ZA PREDMETNE NASTAVNIKE KOJI SU PROŠLI OBUKU			Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, kad god je to moguće, uključuju u redovne škole?			
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta			
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće			
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor			
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju			
a)	Dijete sa teškoćama u mentalnom razvoju			
b)	Dijete sa oštećenim sluhom			
c)	Dijete sa oštećenim vidom			
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima			
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama			
f)	Dijete s govornim smetnjama			
g)	Dijete sa smetnjom iz spektra autizma			
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:			
a)	Očekivane težine			
b)	Veće nego što sam očekivala/o			
c)	Manje od očekivanih			
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)			
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu imali iskustva s djecom koja su imala teškoće u razvoju?			
a)	Da skoro u svakoj generaciji			
b)	Da, ali veoma rijetko			
c)	Ne, do sada			
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?			
a)	Sa pedagoško psihološkom službom škole			
b)	Sa roditeljima učenika			
c)	Sa medicinskim ustanovama			
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)			
e)	Nisam imao/la nikakvu pomoć	-		
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva			
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?			
a)	Većina je bila prihvaćena			
b)	Neki jesu, neki nijesu			
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni			
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad sa djecom koja imaju teškoće u razvoju?			
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe			
b)	Imamo samo ponešto			
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu			

Prilog 6

UPITNIK ZA PREDMETNE NASTAVNIKE KOJI NIJESU PROŠLI OBUKU			
	N=	Broj	%
1.	Da li i sada, nakon godinu dana aktivnog učestvovanja programa inkluzije, podržavate da se djeca s teškoćama u razvoju, kad god je to moguće, uključuju u redovne škole?		
a)	Da, ostajem pri tome da je to neotuđivo pravo svakog djeteta		
b)	I dalje smatram da je nužan selektivni pristup prema vrsti i težini razvojne teškoće		
c)	Iskreno govoreći, mislim da je to utopija u našim uslovima. Molimo da obrazložite vaše odgovor		
2.	Koja su djeca u Vašem odjeljenju bila s teškoćama u razvoju		
a)	Dijete sa teškoćama u intelektualnom razvoju		
b)	Dijete sa oštećenim sluhom		
c)	Dijete sa oštećenim vidom		
d)	Dijete sa psihomotornim oštećenjima		
e)	Dijete sa kombinovanim smetnjama		
f)	Dijete s govornim smetnjama		
g)	Djeca sa smetnjama iz spektra autizma		
3.	Da li su teškoće koje ste imali u radu sa ovom djecom bile:		
a)	Očekivane težine		
b)	Veće nego što sam očekivala/o		
c)	Manje od očekivanih		
4.	Ako su teškoće bile veće od očekivanih, navedite ih ukratko: (odgovori dati opisno u interpretaciji rezultata)		
5.	Da li ste u svom dosadašnjem pedagoškom radu imali iskustva sa djecom koja su imala teškoće u razvoju.		
a)	Da, skoro u svakoj generaciji		
b)	Da, ali veoma rijetko		
c)	Ne, do sada		
6.	S kim ste najčešće saradivali u rješavanju problema sa učenicima koji su imali teškoće u razvoju?		
a)	Sa pedagoško- psihološkom službom škole		
b)	Sa roditeljima učenika		
c)	Sa medicinskim ustanovama		
d)	Kroz razmjenu mišljenja sa drugim učiteljima (koji su imali djecu u programu)		
e)	Nijesam imao/la nikakvu pomoć		
f)	Samostalno, na osnovu vlastitog pedagoškog i roditeljskog iskustva		
7.	Da li su, po Vašoj procjeni, djeca s teškoćama u razvoju bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?		
a)	Većina je bila prihvaćena		
b)	Neki jesu, neki nijesu		
c)	Uglavnom nijesu bili prihvaćeni		
8.	Da li škola u kojoj radite raspolaže odgovarajućim nastavnim sredstvima za rad s djecom koja imaju teškoće u razvoju?		
a)	Nemamo praktično ništa za ove potrebe		
b)	Imamo samo ponešto		
c)	Imamo većinu potrebnih nastavnih sredstava za ovu svrhu		